

**DE INKOMENSPOSITIE VAN OUDEREN:
TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN EN FISCALISERING VAN DE AOW-PREMIE**

V. THIO

INHOUDSOPGAVE

1 INLEIDING	2
2 DE INKOMENSONTWIKKELING 2000 TOT 2020	6
2.1 INLEIDING	6
2.2 DYNAMISCHE MICROSIMULATIE	6
2.3 VERONDERSTELLINGEN EN GEHANTEERDE DEFINITIES	6
2.4 HET BASISPAD	8
3 GEVOELIGHEIDSANALYSE	17
3.1 INLEIDING	17
3.2 INDEXERING INGEVANE AANVULLENDE PENSIOENEN	17
3.3 INCIDENTELE LOONONTWIKKELING	18
3.4 TOENAME ARBEIDSPARTICIPATIE OUDERE WERNEMERS	19
4 FISCALISERING VAN DE AOW	21
4.1 INLEIDING	21
4.2 GEFASEERDE INVOERING FISCALISERING AOW-PREMIE ZONDER COMPENSATIE	22
4.3 GEFASEERDE INVOERING FISCALISERING AOW-PREMIE MET BEPERKTE COMPENSATIE	26
5 CONCLUSIE	30
BIJLAGE 1 DYNAMISCHE MICROSIMULATIE IN MICROS	32
<i>Opgebouwd pensioenverleden</i>	33
BIJLAGE 2 DE INDEXERING VAN HET AANVULLEND PENSIOEN NA PENSIONERING	36
<i>Feitelijk ontwikkeling aanvullend pensioen versus loon en prijsontwikkeling</i>	37
BIJLAGE 3 ONTWIKKELING INKOMENSSPREIDING	38
BIJLAGE 4 DE INKOMENSONTWIKKELING ONDER 65 JAAR	40
REFERENTIES	42

1 Inleiding^{1,2}

Als gevolg van de vergrijzing zal de grijze druk, het aantal personen boven 65 jaar ten opzichte van het aantal personen tussen 20 en 64 jaar, toenemen van 22,1% in 2000 tot 31,8% in 2020 (CBS, 2000). Op het hoogtepunt van de vergrijzing, in 2040, bedraagt de grijze druk zelfs 42,7%. Dit heeft tot gevolg dat de uitgaven aan de AOW zullen toenemen van 4,7% van het bruto nationaal product naar 6,8% in 2020 en 9,0% in 2040 (CPB, Ageing in The Netherlands, 2000). Deze ontwikkeling roept vragen op ten aanzien van de betaalbaarheid en de wijze van financiering van de AOW in de toekomst.

Het CPB (2000) stelt dat de AOW op lange termijn houdbaar is, mits aan een aantal voorwaarden is voldaan. De weg om dit te bereiken is een beleid gericht op het creëren van een begrotingsoverschot gedurende een langere periode, bijvoorbeeld door een toename van de indirecte belastingen, dat moet worden aangewend voor het reduceren van de staatsschuld. De analyse laat zien dat een relatief kleine inspanning nodig is om de betaalbaarheid van de AOW in de toekomst mogelijk te maken. Dit wordt veroorzaakt door een aantal voor Nederland gunstige omstandigheden. Ten eerste, hoewel de demografische veranderingen substantieel zijn in Nederland, zijn deze minder drastisch dan in andere EU landen. Ten tweede, naar verwachting zal de arbeidsparticipatie nog groeien in de toekomst. Ten derde, een aantal elementen in het pensioen systeem is gunstig, zoals de kapitaaldekking van de aanvullende pensioenen in combinatie met het grote pensioenvermogen van Nederland alsmede de fiscale facilitering van de pensioenbesparingen die leidt tot het spreiden van belastinginkomsten over tijd. Tenslotte, de uitgangspositie van de overheidsbegroting is gunstig als gevolg van een strak budgettair beleid in de afgelopen periode. Ook de WRR stelt in de studie Generatiebewust Beleid (1999) dat de houdbaarheid van de AOW niet in gevaar komt, mits “alle generaties verantwoordelijkheid voor de toekomst dragen”.

De conclusie lijkt derhalve gerechtvaardigd dat bij een verantwoord beleid de AOW ook in de toekomst betaalbaar blijft. De discussie rond een toekomstbestendige AOW gaat echter om meer dan het betaalbaarheidsvraagstuk alleen en richt zich ook op de vraag of er manieren zijn om de financiering van de AOW te verbeteren rekening houdend met veranderende demografische en sociaal-economische omstandigheden (de Vries en Dur, 1996). Het probleem van vergrijzing verschuift van de vraag of de AOW op termijn houdbaar is, naar de vraag hoe herverdeeld moet worden tussen generaties zodat ouderen en jongeren een ‘eerlijk’ deel van de koek krijgen (Verbon, 1998).

In dit licht is relevant de vraag hoe de inkomenspositie van ouderen, dat wil zeggen 65-plussers, zich de komende decennia zal ontwikkelen. In deze studie is met behulp van het microsimulatiemodel MICROS, een dynamische doorrekening gemaakt van de ontwikkeling van de inkomenspositie van ouderen van 2000 tot en met 2020. In de analyse staan twee vragen centraal. Ten eerste, hoe ontwikkelt de inkomensverdeling van ouderen zich. Relevant hierbij is de omvang van de groep ouderen die in de toekomst alleen is aangewezen op de AOW en de ontwikkeling van het inkomen

---

¹ De auteur bedankt Gerard de Vries, Raymond Gradus, Peter Hendrix, Leny van der Heiden, Yvette Jurriens, (allen SZW) en Marcel Lever (CPB) voor hun commentaar.

² De analyse in de Deelrapportage Inkomenspolitiek, hoofdstuk Fiscalisering Volksverzekeringen, zoals opgenomen in de Verkenning Belastingen en Premies (Ministerie van Financien, 2001), heeft gebruik gemaakt van een concept van dit onderzoeksrapport. Door een latere technische aanpassing wijken de uitkomsten enigszins af.

uit aanvullend pensioen en vermogen, de tweede en derde pijler. Ten tweede, hoe zal de inkomenspositie van ouderen zich ontwikkelen ten opzichte van jongere, werkende generaties.

De analyse laat zien dat tot 2020 de inkomenspositie van ouderen gemiddeld verder zal verbeteren, vooral als gevolg van een toename van het inkomen uit aanvullend pensioen. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door de instroom van nieuwe cohorten 65-plussers die meer pensioenjaren hebben kunnen opbouwen als gevolg van het volgroeien van de pensioenfondsen. Bovendien zal door de afname van de witte vlek, dat wil zeggen het aantal werknemers zonder aanvullend pensioen, en het afschaffen van een aantal wettelijke beperkingen het aantal ouderen met een aanvullend pensioen nog steeds toenemen. Ook de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen decennia heeft, vertraagd, effect op het aantal huishoudens waar beide partners inkomen uit aanvullend pensioen ontvangen en zorgt ook voor een verbetering van de inkomenspositie van ouderen. Anderzijds is sprake van de uitstroom van oudere cohorten 65-plussers die ten opzichte van jongere 65-plussers vaker alleen AOW of een klein aanvullend pensioen hebben. Hierbij moet bedacht worden dat deze factoren juist in de komende decennia hun invloed doen gelden en daarna in belang zullen afnemen.

Naast de inkomensontwikkeling van ouderen is ook de ontwikkeling van het gemiddeld inkomen van ouderen ten opzichte van jongeren relevant. Dit benadert de problematiek van de vergrijzing vanuit een verdelingsperspectief. De analyse laat zien dat bij ongewijzigd beleid het gemiddeld besteedbaar inkomen van een 65-plusser ten opzichte van het gemiddeld inkomen van werkenden in 2000 63 procent bedraagt en in 2020 81 procent. Dit betekent dat de inkomenspositie van ouderen zich sterk zal verbeteren ten opzichte van jongeren.

Als gevolg van de demografische ontwikkelingen zullen de AOW uitgaven toenemen en zal het relatieve belang van ouderen in de inkomensverdeling toenemen waardoor het draagvlak voor de AOW versmalt. Tegelijkertijd zullen de belastinginkomsten afkomstig van ouderen toenemen. De groei van de uitgaven is echter sterker dan de groei van de inkomsten waardoor het saldo van inkomsten en uitgaven voor de groep ouderen verslechtert. Dit betekent dat bij ongewijzigd beleid sprake zal zijn van een toenemende herverdeling van jongere naar oudere generaties.

De geschetste ontwikkelingen laten een divergerend beeld zien voor de gemiddelde inkomensontwikkeling van de bevolking jonger en ouder dan 65 jaar in verband met de financiering van de AOW. Om de, door de vergrijzing, toenemende uitgaven aan de AOW op te vangen kan in de toekomst ook een AOW-bijdrage worden gevraagd van mensen boven 65 jaar (WRR, 1999). Fiscalisering van de AOW-premie kan hiertoe een middel zijn. Als gevolg van de grondslagverbreding, leidt fiscalisering tot een daling van de marginale tarieven in de eerste en tweede schijf met 1,1 procent. Dit betekent, via de netto-netto koppeling, een stijging van de netto AOW. Hierdoor worden ouderen die zijn aangewezen op de AOW of AOW en een klein aanvullend pensioen ontzien. De analyse laat zien dat deze groep ook in toekomst nog aanzienlijk zal zijn. Het betreft in het bijzonder alleenstaande vrouwen en allochtone huishoudens.

Voor twee varianten is geanalyseerd wat de budgettaire- en inkomenseffecten zijn van fiscalisering van de AOW-premie. In de eerste variant wordt de AOW-premie in een periode van 10 jaar gefaseerd gefiscaliseerd, hetgeen betekent dat de AOW-premie geleidelijk wordt verlaagd tot nul procent en de tarieven in de eerste en tweede schijf worden verhoogd. Doordat er bij fiscalisering

grondslagverbreding optreedt, hoeven de tarieven minder te stijgen dan de daling van de AOW-premie. De tweede variant laat de effecten zien van fiscalisering van de AOW-premie waarbij (gedeeltelijk) compensatie wordt geboden via een ouderenkorting.

Bij fiscalisering van de AOW-premie zonder compensatie is de koopkrachtontwikkeling voor de populatie ouderen gemiddeld nog steeds positief. Dit komt doordat bij de veronderstelde reële contractloonontwikkeling de positieve endogene koopkrachtontwikkeling groter is dan het negatieve effect van fiscalisering van de AOW-premie. Ouderen gaan er bij fiscalisering gemiddeld 0,7 procent per jaar op vooruit, ten opzichte van 1,3 procent per jaar bij ongewijzigd beleid. Belangrijk hierbij is de koppeling van de AOW aan de contractloonontwikkeling en de daaruit voortvloeiende netto stijging van de AOW. Oorzaak is dat als gevolg van de grondslagverbreding de daling van de AOW-premie wordt gecompenseerd door een minder grote toename van de tarieven eerste en tweede schijf. Dit betekent dat ouderen zonder inkomen uit aanvullend pensioen er in koopkracht op vooruit gaan ten opzichte van de situatie bij ongewijzigd beleid. De variant waarbij voor een deel van de ouderen compensatie wordt geboden middels een ouderenkorting heeft een minder sterk effect op de koopkracht, speciaal bij de groepen die relatief het zwaarst worden getroffen, de huishoudens met een aanvullend pensioen rond 40.000 gulden.

In beide varianten is de nog steeds sprake van een verbetering van de inkomenspositie van ouderen ten opzichte van jongeren. Bij ongewijzigd beleid was sprake van een toename van het gemiddeld besteedbaar inkomen van een 65-plusser ten opzichte van het gemiddeld inkomen van werkenden van 63 procent in 2000 tot 81 procent in 2020. In de variant zonder compensatie is sprake van een toename tot 75 procent in 2020, met compensatie neemt de inkomenspositie van ouderen ten opzichte van de werkende populatie toe tot 78 procent in 2020.

Bij fiscalisering van de AOW-premie zonder compensatie zullen de bruto uitgaven aan de AOW sterk toenemen als gevolg van de grondslagverbreding. Tegelijkertijd is sprake van toename van de belastinginkomsten afkomstig van ouderen. Per saldo daalt het saldo van inkomsten en uitgaven bij ouderen. Dit betekent dat de oudere generatie de extra kosten van de vergrijzing deels zelf opbrengt. In de variant met compensatie daalt het saldo van inkomsten en uitgaven, hetzij minder sterk dan bij fiscalisering zonder compensatie. Ten opzichte van de situatie bij ongewijzigd beleid gaan ouderen meer meebetalen aan de vergrijzing.

Tenslotte, bij afwezigheid van fiscalisering van de AOW-premie zullen de marginale tarieven in de eerste en tweede schijf met 1,1 procent meer oplopen dan bij fiscalisering het geval zal zijn. Dit heeft schadelijk effecten voor de werkgelegenheid. Door fiscalisering worden deze vermeden. De werkgelegenheid zal met ongeveer 70.000 personen toenemen (CPB, 2001) ten opzichte van de situatie zonder fiscalisering. Specifiek de werkgelegenheid aan de onderkant van het inkomensgebouw zal profiteren van een tariefsdaling van de eerste en tweede schijf.

De opbouw van het werkdocument is als volgt. In Hoofdstuk 2 wordt een korte beschrijving gegeven van het microsimulatiemodel MICROS, dat is gebruikt voor het maken van de dynamische doorrekening en van de gehanteerde veronderstellingen en definities. Vervolgens wordt het basispad beschreven, dat wil zeggen de ontwikkeling van de inkomensverdeling van ouderen van 2000 tot en met 2020 bij ongewijzigd beleid rekening houdend met demografische ontwikkelingen. In Hoofdstuk 3 wordt de robuustheid van de uitkomsten uit het basispad getoetst aan een aantal alternatieve

scenario's, waarbij de veronderstellingen ten aanzien van de arbeidsparticipatie en de indexatie van het ingegane aanvullend pensioen worden losgelaten. Tenslotte wordt in Hoofdstuk 4 voor twee modaliteiten het effect van fiscalisering van de AOW voor de inkomenspositie van ouderen doorgerekend. In Hoofdstuk 5 volgt de conclusie.

2 De Inkomensontwikkeling 2000 tot 2020

2.1 Inleiding

Aan de hand van dynamische microsimulatie berekeningen is bekeken hoe de inkomenspositie van de populatie boven 65 jaar, bij de verwachte demografische ontwikkelingen, het huidige niveau van de arbeidsparticipatie en ongewijzigd beleid, zich in de periode 2000 tot en met 2020 zal ontwikkelen. Dit is van belang om de vraag te kunnen beantwoorden of ouderen in de toekomst meer bij kunnen dragen aan de bekostiging van de collectieve uitgaven. De situatie waarbij geen beleidsmatige wijzigingen optreden, afgezien van een aantal trendmatige ontwikkelingen in (vroegtijdige) pensioenregelingen, wordt het basispad genoemd. In de analyse is getracht de ontwikkeling van de inkomensverdeling van ouderen zo nauwkeurig mogelijk in beeld te brengen. Desalniettemin is het geen prognose van de feitelijke ontwikkelingen, maar een basis voor een aantal scenario's ten aanzien van fiscalisering van de AOW-premie. Deze worden in hoofdstuk vier besproken.

2.2 Dynamische microsimulatie

Bij de berekeningen wordt gebruik gemaakt van het microsimulatiemodel MICROS. Uitgangspunt is het Woning Behoeften Onderzoek 1998, een steekproef van de Nederlandse bevolking onder circa 60.000 huishoudens. Het WBO bevat informatie over onder andere inkomen, leeftijd, geslacht en huishoudsamenstelling en is door herweging representatief gemaakt voor de Nederlandse bevolking. Dit bestand wordt door middel van dynamische microsimulatie geactualiseerd. In een dynamisch model worden veranderingen in de bevolking expliciet gemodelleerd. In tegenstelling tot een statisch model waar demografische veranderingen tot stand worden gebracht door aanpassingen van de wegingsfactoren. Dit resulteert van jaar op jaar in een nieuwe dwarsdoorsnede van de bevolking. Een dynamisch microsimulatie model biedt als voordeel dat personen en huishoudens in de tijd gevolgd kunnen worden, maakt interactie tussen personen mogelijk en is bij uitstek geschikt voor lange termijn analyses en vraagstukken waarbij de kenmerken van personen of huishoudens in het verleden, zoals bijvoorbeeld het opgebouwde pensioenverleden in deze studie, van belang zijn. In Bijlage 1 is een korte beschrijving gegeven van het dynamisch microsimulatiemodel MICROS.

2.3 Veronderstellingen en gehanteerde definitie's

Om het basispad te kunnen berekenen is ten aanzien van een aantal verwachte demografische en sociaal-economische ontwikkelingen de volgende veronderstellingen gemaakt.

- De bevolkingsontwikkeling is conform de middenvariant in de bevolkingsprognose en huishoudprognose (CBS, 2000).
- Personen uit de cohorten die tot 2020 65 jaar worden, dat wil zeggen het cohort 45 tot 65-jarigen in 2000, veranderen niet van werkgever en verlaten als ze stoppen met werken de arbeidsmarkt. In praktijk blijkt dat voor deze groep geldt dat de arbeidsmobiliteit laag is. Wel is rekening gehouden met het effect van interne mobiliteit op de loonontwikkeling.
- De nominale loongroei bedraagt 3,75% met een incidentele loonstijging van 0% conform Ageing in The Netherlands (CPB, 2000). De prijsontwikkeling bedraagt 2% en de productiviteitsontwikkeling 1,75%. Uitkeringen, waaronder de AOW, volgen de contractloonontwikkeling. Hiermee wordt de trend van de afgelopen jaren gevolgd.
- Bij de bepaling van het netto inkomen wordt het belastingstelsel 2001 gehanteerd. De tarieven ondergaan in de toekomst geen wijzigingen. De lengte van de schijven en de heffingskortingen

worden aangepast aan de inflatie. Dit betekent bij een reële loonontwikkeling van 1,75% dat automatisch lastenverzwaring optreedt. De pensioenpremies zijn constant verondersteld³. De AOW-premie is gemaximeerd op 17,9%. In 2015 wordt de partnertoeslag in de AOW afgeschaft. De AWBZ-premie en de ANW-premie zijn constant verondersteld. Ten aanzien van de ziektekostenpremie is verondersteld dat deze voor 65-plussers en 65-minners evenveel stijgt, zodat dit geen invloed heeft op de netto inkomensverhouding tussen beide groepen⁴.

- Het inkomen uit aanvullend pensioen is inclusief lijfrente-uitkeringen geanalyseerd.
- Per persoon wordt een aanvullend pensioen berekend. Het reeds ingegane aanvullende pensioen wordt in 5% van de gevallen niet geïndexeerd, 45% heeft een waardevast pensioen, dat wil zeggen dat de koopkracht gelijk blijft, en 50% heeft een welvaartsvast pensioen, in lijn met de contractuele loonstijging. Zoals in Bijlage 2 is vermeld is dit in lijn met de empirische gegevens. Waar van toepassing wordt de hoogte van de pensioenfranchise aangepast met de ontwikkeling van de AOW-uitkeringen. Het aandeel aanvullende pensioen dat de AOW als basis gebruikt voor de franchise neemt af⁵.
- Het aandeel middelloonregelingen neemt toe van 15% in 2000 tot 25% in 2020⁶.
- Het aandeel VUT-regelingen wordt afgebouwd naar nul in 2010. Het aandeel pre-pensioenregelingen neemt evenredig toe. Kenmerkend voor deze regelingen is dat uittreding mogelijk is tussen 55 en 65 jaar. Voor de marktsector, overheid en zorgsector zijn verschillende regelingen verondersteld. De regelingen kennen een normleeftijd voor vervroegde uittreding van respectievelijk 60, 60 en 62 jaar. Het bruto uitkeringspercentage bij volledige pensioenopbouw is op die leeftijd 70% van het laatstverdiende loon. Het uitkeringspercentage bij uittreding voor of na de normleeftijd wordt conform de regeling actuariael gekort of verhoogd. De pensioenopbouw stopt, in tegenstelling tot de VUT-regeling, bij uittreding. Er is verondersteld dat de overgang naar pre-pensioenregelingen wel invloed heeft op de hoogte van de uitkering en de hoogte van het aanvullend pensioen, via de pensioenopbouw, maar niet op het arbeidsparticipatiegedrag van oudere werknemers. De verwachting is echter dat de overgang naar flexibele pensioensystemen een verhoging van de gemiddelde pensioenleeftijd tot gevolg zal hebben en daarmee het aantal opgebouwde pensioenjaren zal beïnvloeden⁷.
- De nominale waarde van het belegde vermogen van huishoudens neemt jaarlijks met 8% toe⁸. Verondersteld is dat de helft wordt herbelegd.

De koopkrachtontwikkeling wordt berekend als de ratio van de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen versus de generieke prijsontwikkeling. Het besteedbaar huishoudinkomen is gedefinieerd als de som van het netto inkomen uit AOW, bijstand en aanvullend pensioen inclusief huursubsidie, het fiscaal voordeel eigen woning en het inkomen uit vermogen. Inkomenseffecten worden berekend voor huishoudens waarvan beide partners 65 jaar of ouder zijn. Uitgaven en inkomsten van de overheid zijn berekend voor huishoudens waarvan tenminste een lid van het huishouden 65 jaar of ouder is.

---

³ Alleen bij een sterke afname van de beleggingsopbrengsten zullen de pensioenpremies substantieel toenemen (CPB, 1998)

⁴ SER, Gezondheidszorg in het licht van de vergrijzing, Rapport commissie sociaal economische deskundigen, 1999

⁵ Zie bijvoorbeeld Pensioenregelingen, Tweede kamer, vergaderjaar 1999-2000, 25 694, nr. 7

⁶ Op basis van ontwikkelingen uit Verzekeringskamer 1995 tot en met 1999.

⁷ Nelissen. J.H.M. (2001) Het effect van wijzigingen in vervroegde uittredingsregelingen op de arbeidsparticipatie van oudere werknemers.

⁸ Cf. Ageing in The Netherlands gebaseerd op Eichholtz, P.M.A., C.G. Koedijk en R. Otten (2000), ESB 4238, 24-27

2.4 Het basispad

In de periode 2000 tot 2020 zal de groep 65-plussers aanzienlijk in omvang toenemen. Het aantal 65-plussers zal met 46% toenemen, terwijl de bevolking boven 20 jaar met ongeveer 11% zal groeien (CBS, 2001a) Als gevolg van de demografische ontwikkelingen zal het belang van ouderen in de totale inkomensverdeling toenemen.

Tabel 1 Aantal huishoudens 65+ (in duizenden)

	Alleenstaand		Paar		Totaal
	man	vrouw	65+/65+	65+/65-	
2000	157	610	508	189	1464
2005	163	631	523	224	1541
2010	175	648	553	264	1640
2015	210	719	639	303	1871
2020	246	789	681	333	2049

Bron: SZW (exclusief huishoudens in het buitenland en in inrichtingen en tehuizen)

Tabel 1 laat de ontwikkeling zien van het totaal aantal huishoudens waarvan hoofd of partner ouder is dan 65 jaar. Tot 2020 neemt het aantal huishoudens toe van 1,5 miljoen in 2000 tot ruim 2 miljoen in 2020, een toename van 40%. Met name onder alleenstaande mannen is een sterke toename te zien van ongeveer 56%. Dit is conform de bevolkingsprognose van het CBS.

De ontwikkeling van de inkomensspreiding van ouderen tot 2020 is afhankelijk van een aantal factoren die hieronder besproken zullen worden. Eerst zal worden gekeken naar het aandeel huishoudens boven 65 jaar dat in de toekomst aanvullend pensioen zal ontvangen en de ontwikkeling van het gemiddeld aanvullend pensioen per huishouden. Hierbij speelt een rol dat in de toekomst in toenemende mate beide partners een aanvullend pensioen hebben kunnen opbouwen. Vervolgens wordt gekeken naar de ontwikkeling van de spreiding in het inkomen uit aanvullend pensioen en wordt een aantal oorzaken besproken die de ontwikkeling in het aanvullend pensioen verklaren. Tenslotte is gekeken naar de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen en de inkomensspreiding onder ouderen. Geconcludeerd kan worden dat zowel de spreiding in het inkomen uit aanvullend pensioen toeneemt als het aandeel van het aanvullend pensioen in het besteedbaar inkomen, waardoor de inkomensspreiding toeneemt. Echter, de AOW zal voor een aanzienlijke groep ouderen ook in de toekomst van groot belang zijn.

Ontwikkeling aanvullende pensioenen

De inkomenspositie van ouderen wordt voor een aanzienlijk deel bepaald door het inkomen uit aanvullend pensioen. In 2000 heeft ongeveer 83% van de huishoudens ouder dan 65 jaar een inkomen uit aanvullend pensioen. Oorzaken van het ontbreken van een aanvullend pensioen kunnen zijn dat nooit betaald werk is verricht, het hebben van een eigen bedrijf of doordat het pensioensalaris lager is dan de franchise. Ook is het mogelijk dat geen aanvullend pensioen is opgebouwd omdat hiertoe de mogelijkheid ontbrak. In de afgelopen periode echter is een aantal belemmeringen tot toetreding in pensioenfondsen weggenomen en is het aantal witte vlekken verder teruggedrongen (SZW, 1997).

In Tabel 2 is te zien dat in de toekomst een steeds groter aandeel van de ouderen over een inkomen uit aanvullend pensioen zal beschikken. Het aandeel huishoudens boven 65 jaar met een aanvullend

pensioen neemt toe van 83% in 2000 tot 92% in 2020. Onder alleenstaande vrouwen blijft het percentage zonder inkomen uit aanvullend pensioen relatief hoog, ongeveer 13% in 2020, met name als gevolg van de relatieve hoge inactiviteit in deze groep in het verleden. De recente sterke stijging van het aantal tweeverdieners vertaalt zich in een toenemend aandeel paren boven 65 jaar waarvan beide partners een inkomen uit aanvullend pensioen heeft. Dit percentage neemt toe van 20% in 2000 tot 57% in 2020. Het ontbreken van een aanvullend pensioen betekent overigens niet dat deze huishoudens alleen zijn aangewezen op de AOW. Vaak hebben zij nog inkomen uit vermogen of een eigen woning waarop geen of lage hypotheeklasten drukken.

Tabel 2 Aantal huishoudens met inkomen uit aanvullend pensioen

	Alleenstaand		Paar	wv. beide partners	Totaal
	man	vrouw			
2000	86%	78%	88%	20%	83%
2005	89%	80%	89%	24%	85%
2010	91%	82%	92%	35%	87%
2015	93%	84%	95%	48%	90%
2020	94%	87%	97%	57%	92%

Bron: SZW

Oorzaken van de verbetering van het aanvullend pensioen

De ontwikkeling van het gemiddelde inkomen uit aanvullend pensioen van ouderen is het saldo van een aantal positieve en negatieve ontwikkelingen. Hierbij kan onderscheid worden gemaakt naar ontwikkelingen die invloed hebben op de nieuwe instroom, de uitstroom van ouderen met een relatief laag aanvullend pensioen en de aanpassing van reeds ingegane pensioenen.

Het aanvullend pensioen van de nieuwe instroom hangt af van het pensioenresultaat, dat wordt bepaald door het aantal opgebouwde pensioenjaren en de pensioengrondslag, in de meeste gevallen het eindloon minus de franchise. Enerzijds zal het aantal opgebouwde pensioenjaren van de nieuwe instroom steeds hoger worden als gevolg van het volgroeien van pensioenregelingen. In de periode na 1950 is het aantal pensioenfondsen sterk toegenomen en de meeste werknemers hebben sinds die tijd de mogelijkheid om een aanvullend pensioen op te bouwen. Hierdoor zal het aandeel werknemers dat een volledig pensioen heeft kunnen opbouwen, toenemen. Daarnaast is een aantal belemmeringen tot toetreding in pensioenfondsen weggenomen, wat tot een toename van het aantal opgebouwde pensioenjaren zal leiden. Anderzijds zal de langere studieduur, de toename van het aandeel flexibele arbeidscontracten en de toegenomen participatie van vrouwen leiden tot verlaging van het gemiddeld aantal verzekerde pensioenjaren⁹. Naar verwachting is echter ook de komende twee decennia sprake van een toename van het gemiddeld aantal opgebouwde pensioenjaren¹⁰.

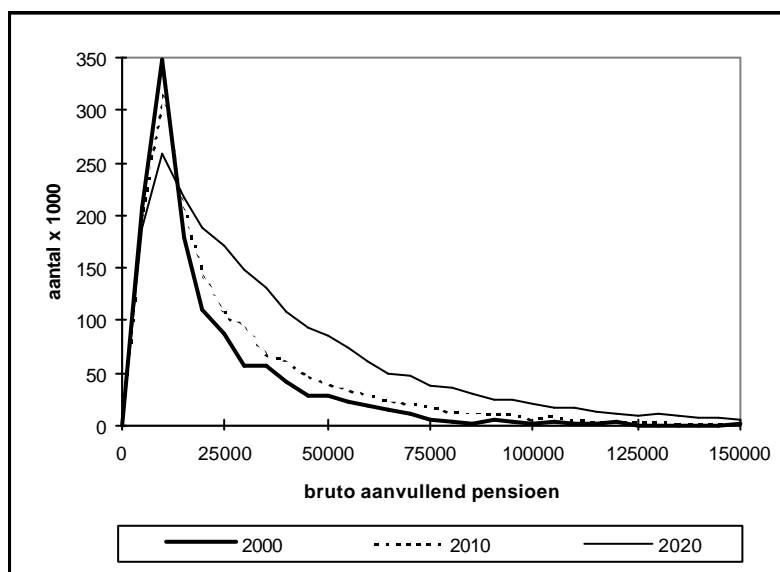
Naar verwachting zal ook de pensioengrondslag toenemen. In de afgelopen periode is het loon gemiddeld sterker gestegen dan de prijzen. Daardoor stijgt ook het reële pensioen van de nieuwe instroom. Tegelijkertijd neemt ook het opleidingsniveau van nieuwe cohorten oudere werknemers toe wat leidt tot een stijging van de pensioengrondslag. Tenslotte is in de afgelopen periode de gemiddelde franchise gedaald, wat leidt tot een (gelijke) stijging van het aanvullend pensioen voor

⁹ De analyse laat zien dat het aantal opgebouwde pensioenjaren naar geslacht nog steeds toeneemt (zie bijlage 1).

¹⁰ Zie ook Nelissen et al. (2001).

alle ingegane pensioenen. Hier staat tegenover dat de grote uitkeringsafhankelijkheid onder 55 tot 64 jarigen de pensioengrondslag negatief beïnvloed. In veel gevallen wordt de pensioenopbouw echter voortgezet. Een andere factor die het aanvullend pensioen negatief beïnvloedt kan zijn de toegenomen arbeidsparticipatie onder vrouwen, omdat deze in veel gevallen minder pensioenjaren hebben kunnen opbouwen, ook omdat vrouwen meer in deeltijd werken. Ook de pensioengrondslag zal in veel gevallen lager zijn.

Een andere belangrijke factor die het gemiddeld inkomen uit aanvullend pensioen beïnvloed is de indexering van het ingegane pensioen. In Bijlage 2 is voor de periode 1990 tot 1998 de ontwikkeling van het inkomen uit aanvullend pensioen in beeld gebracht. In die periode is het aanvullend pensioen gemiddeld 2,45% per jaar toegenomen (CBS, 2001b). Dit is in lijn met de contractloonontwikkeling en de prijsontwikkeling in die periode. Wel is op lange termijn een aanzienlijke spreiding in de ontwikkeling van het inkomen uit aanvullend pensioen te zien. Ter illustratie, in ongeveer 6% van de huishoudens is over een periode van vijf jaar de jaarlijkse reële groei van het inkomen uit aanvullend pensioen nul procent of lager, terwijl in ongeveer 30% van de huishoudens de ontwikkeling van het inkomen uit aanvullend pensioen hoger is dan het gemiddelde van contractloon- en prijsontwikkeling in die periode. Tenslotte, de hoogte van het aanvullend pensioen is sterk afhankelijk van de leeftijd. Oudere hebben een lager aanvullend pensioen dan jongere. De uitstroom van ouderen met een relatief laag aanvullend pensioen zal leiden tot een stijging van het gemiddeld aanvullend pensioen.

Figuur 1 Bruto aanvullend pensioen per persoon (in prijzen 2000)

Figuur 1 laat zien hoe de hiervoor genoemde ontwikkelingen de spreiding van het bruto aanvullend pensioen per individu beïnvloeden. In de toekomst zal zowel het gemiddeld inkomen uit aanvullend pensioen als de spreiding toenemen. Ten aanzien van de spreiding kan worden opgemerkt dat enerzijds een sterke toename te zien is in het aantal aanvullende pensioenen boven 25.000 gulden (in prijzen 2000), waardoor het relatieve belang van lage pensioenen afneemt in de tijd. Het aandeel ouderen met een aanvullend pensioen van maximaal 10000 gulden per jaar daalt in de berekeningen van 60% in 2000 tot ongeveer 30% in 2020. Het aandeel aanvullende pensioenen boven 50.000 gulden neemt toe van ongeveer 10% 2000 naar 30% in 2020. Anderzijds blijft het absolute aantal lage aanvullende pensioenen constant. Hoewel dit in een aantal gevallen zal gaan om het aanvullend

pensioen van de minst verdienende partner, betekent dit dat ook in de toekomst een aanzienlijke groep aangewezen zal zijn op AOW en een klein aanvullend pensioen.

Tabel 3 Gemiddeld netto aanvullend pensioen per quintiel (in prijzen 2000)

	0 - 20%	20 - 40%	40 - 60%	60-80%	80-100%
2000	1400	4100	8300	16800	38900
2010	2200	6700	13800	25600	58000
2020	4600	14600	25900	40200	78600

Bron: SZW (alleen huishoudens met aanvullend pensioen)

In Tabel 3 is te zien wat de invloed is van deze ontwikkelingen op de spreiding van het netto huishoudinkomen uit aanvullend pensioen. De spreiding is in beeld gebracht door middel van het gemiddeld bruto aanvullend pensioen per quintiel. Te zien is dat ook in de toekomst nog een aanzienlijk deel van de ouderen zal zijn aangewezen op AOW en een klein aanvullend pensioen, eventueel aangevuld met bijvoorbeeld inkomen uit vermogen. Het gemiddeld bruto inkomen uit aanvullend pensioen in de laagste 20% stijgt van 1400 gulden naar 4600 gulden (in prijzen 2000).

Het belang van de AOW

Het voorafgaande maakt duidelijk dat voor een belangrijke groep de AOW ook in de toekomst de belangrijkste bron van inkomsten zal blijven. In de onderstaande tabel zijn de huishoudens naar hoogte van het besteedbaar inkomen gerangschikt en is voor de onderste 33%, de bovenste 33% en de middengroep berekend wat het aandeel van de AOW in het besteedbaar inkomen is.

Tabel 4 Aandeel AOW in besteedbaar inkomen van huishoudens (mediaan)

	Laagste 33%	Middengroep	Hoogste 33%
2000	85,7%	71,6%	44,7%
2010	81,6%	65,8%	37,6%
2020	81,3%	55,0%	32,8%

Bron: SZW

In 2000 bestaat het inkomen van eenderde van de 65-plussers met het laagste besteedbaar inkomen nog voor gemiddeld 85,7% uit de AOW. Deze groep bestaat voor een groot deel uit huishoudens zonder aanvullend pensioen. In 2020 is dit percentage afgenomen tot 81,3%. Oorzaken zijn onder andere dat het aandeel huishoudens zonder inkomen uit aanvullend pensioen afneemt en het gemiddeld inkomen uit aanvullend pensioen toeneemt. Ook voor de groepen met een hoog aanvullend pensioen draagt de AOW nog substantieel bij aan het totale besteedbare inkomen. In de groep met de hoogste besteedbare inkomens vormt de AOW in 2000 44,7% van het besteedbaar inkomen. In 2020 zal dit zijn afgenomen tot 32,8%.

Naast de toenemende spreiding in het inkomen uit aanvullend pensioen is ook sprake van een toenemend aandeel huishoudens met een onvolledige AOW-opbouw. Mensen die in Nederland wonen bouwen in 50 jaar een volledig AOW-recht op (van 15 tot 65 jaar). Eén onverzekerd jaar betekent een korting van twee procent op de AOW¹¹.

¹¹ Het is mogelijk de achterliggende onverzekerde jaren in te kopen. Hiermee is in de berekeningen geen rekeningen gehouden.

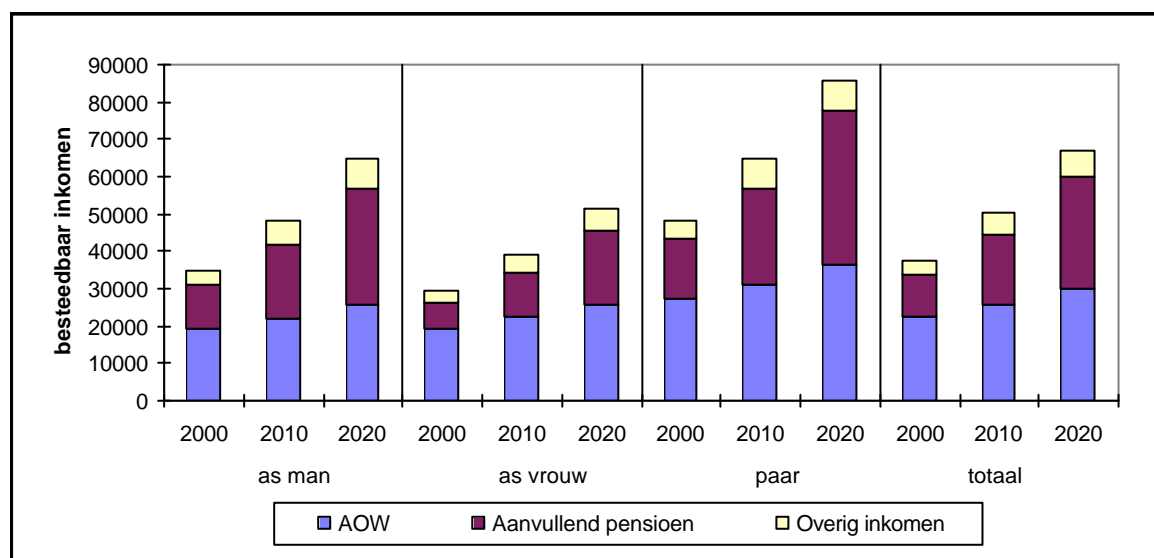
Tabel 5 Huishoudens met meer dan 10 jaar onvolledige opbouw AOW (in pcnt.)

	Alleenstaand	Paar	Totaal
2000	4,4%	4,0%	4,2%
2005	6,6%	4,8%	5,7%
2010	7,1%	5,3%	6,2%
2015	7,4%	5,2%	6,3%
2020	7,9%	5,2%	6,6%

Bron: SZW

In Tabel 5 is te zien dat het percentage huishoudens dat meer dan 10 jaar opbouw mist, toeneemt van 4,2% in 2000 tot 6,6% in 2020. In absolute aantallen betekent dit een verdubbeling van 61.000 huishoudens in 2000 tot 133.000 in 2020. Voor deze huishoudens geldt een korting op de AOW van ten minste 20%. Een groot deel van deze groep bestaat uit immigranten. Als huishoudens in deze groep naast de AOW niet of nauwelijks andere inkomsten hebben, betekent dit dat in de toekomst een toenemende groep 65-plussers een beroep zal gaan doen op aanvullende bijstand.

Ontwikkeling besteedbaar inkomen

Figuur 2 Besteedbaar inkomen naar inkomensbron en huishoudtype (in prijzen 2000)

In Figuur 2 is te zien wat de hiervoor geschetste ontwikkelingen betekenen voor de ontwikkeling van het gemiddeld besteedbaar inkomen (in constante prijzen). Het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen stijgt sterk in de komende 20 jaar. De belangrijkste oorzaak is de sterke groei van het inkomen uit aanvullend pensioen. Ook het aandeel van het aanvullend pensioen in het besteedbaar inkomen neemt toe (van 34% in 2000 naar 47% in 2020). Voor alleenstaande mannen en paren zijn dezelfde trends zichtbaar. De inkomenspositie van alleenstaande vrouwen, echter, blijft achter bij die van andere groepen. Het overig inkomen maakt ongeveer 10 tot 15% van het besteedbaar inkomen uit. Voor paren en alleenstaande mannen heeft het inkomen uit vermogen een belangrijk aandeel in het overig inkomen, voor alleenstaande vrouwen is het aandeel uit huursubsidie relatief groot.

De analyse laat zien dat het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen toeneemt. Tegelijkertijd is te zien dat het aantal huishoudens met inkomen uit aanvullend pensioen verder stijgt en dat ook de spreiding in het inkomen uit aanvullend pensioen zal toenemen. In Bijlage 3 is aangegeven dat deze ontwikkelingen betekenen dat de inkomensspreiding bij ouderen in de toekomst zal toenemen. De bijlage laat tevens zien dat de toename van de inkomensspreiding voor ongeveer driekwart wordt bepaald door het inkomen uit aanvullend pensioen.

Koopkrachtontwikkeling

De gegevens over de inkomensontwikkeling, zoals het besteedbaar inkomen en aanvullend pensioen hebben betrekking op de gehele populatie. Hierin zijn diverse ontwikkelingen verdisconteerd zoals verandering in de demografie, veranderingen in de lonen, het opleidingsniveau en het volgroeien van pensioenregelingen. De koopkrachtontwikkeling daarentegen volgt dezelfde huishoudens over een lange periode gevolgd, waarbij alleen rekening gehouden met veranderingen die binnen het huishouden plaatsvinden. Hierbij kan worden gedacht aan het overlijden van de partner, verhuizingen of de verkoop van het eigen huis.

Tabel 6 Koopkrachtontwikkeling van huishoudens naar hoogte van het aanvullend inkomen, basispad

	periode	totaal	p. jaar
geen aanvullend pensioen	2005-2010	7,1%	1,7%
	2005-2015	14,6%	1,5%
	2005-2020	22,6%	1,5%
tot 10.000 gulden	2005-2010	6,4%	1,6%
	2005-2015	13,0%	1,4%
	2005-2020	20,6%	1,3%
10.000 tot 40.000 gulden	2005-2010	6,7%	1,6%
	2005-2015	12,7%	1,3%
	2005-2020	19,2%	1,3%
> 40.000 gulden	2005-2010	7,3%	1,8%
	2005-2015	14,6%	1,5%
	2005-2020	22,0%	1,4%
Totaal	2005-2010	6,6%	1,6%
	2005-2015	13,2%	1,4%
	2005-2020	20,4%	1,3%

Bron: SZW

Hierdoor kunnen mogelijk grote veranderingen in koopkracht optreden. Omdat de analyse zich primair richt op het in beeld brengen van de koopkrachtontwikkeling bij ouderen als gevolg van veranderingen in het pensioenresultaat wordt zoveel als mogelijk geabstraheerd van deze effecten door alleen huishoudens in de berekening te betrekken waarin in een periode van 5 jaar geen verandering in de huishoudsamenstelling is opgetreden. Daarnaast worden alleen huishoudens meegenomen waarvan het hoofd ouder is dan 65 jaar en worden meer robuuste mediane koopkrachteffecten gepresenteerd.

Tabel 6 laat de koopkrachtontwikkeling zien voor een periode van 5, 10 en 15 jaar. Als basisjaar is 2005 gekozen. Vervolgens is voor de periode 2005 tot en met 2010, 2005 tot en met 2015 en 2005 tot en met 2020 naar de hoogte van het aanvullend inkomen de koopkrachtontwikkeling berekend. Het aanvullend inkomen is gedefinieerd als het inkomen uit aanvullend pensioen plus het overig inkomen. Als aparte groep is de groep huishoudens zonder aanvullend pensioen opgenomen. Deze groep kan overigens wel inkomen uit andere bronnen hebben, zoals inkomen uit vermogen of huursubsidie. Voor de gehele populatie bedraagt de koopkrachtontwikkeling gemiddeld in 5 jaar 6,6%, in 10 jaar 13,2% en in 15 jaar 20,4%. Gemiddeld is dit 1,3% per jaar. Belangrijk voor de koopkrachtontwikkeling is de koppeling van de AOW en (een deel van) de aanvullende pensioenen aan de contractloonontwikkeling. Naar hoogte van het aanvullend inkomen zijn verschillen zichtbaar, hoewel deze niet groot zijn. Huishoudens zonder inkomen uit aanvullend pensioen gaan er in koopkracht het sterkst op vooruit. Huishoudens met een hoog aanvullend inkomen gaan er gemiddeld in koopkracht minder op vooruit dan huishoudens met alleen AOW, omdat met betrekking tot het aanvullend pensioen is verondersteld dat een deel waardeverloopt is of niet wordt geïndexeerd.

Tabel 7 Gemiddelde koopkrachtontwikkeling van huishoudens naar hoogte indexering van het aanvullend pensioen, basispad

	reële indexering per jaar		
	< 0%	0% - 1%	> 1%
2005-2010	3,4%	5,2%	7,8%
2005-2015	8,2%	10,6%	16,2%
2005-2020	10,5%	16,0%	25,6%

Bron: SZW

Voor ouderen met inkomen uit aanvullend pensioen is de hoogte van de indexering bepalend voor de koopkrachtontwikkeling. In de berekeningen is verondersteld dat het ingegane aanvullend pensioen over de gehele periode op dezelfde wijze wordt geïndexeerd. Dit betekent dat de koopkrachtontwikkeling tussen twee personen die verder identiek zijn aanzienlijk uit elkaar gaan lopen bij verschillende indexering. In Tabel 7 is de koopkrachtontwikkeling weergegeven naar hoogte van de jaarlijkse indexering van het aanvullend pensioen. De indeling is gebaseerd op de indeling geen indexering versus waardeverloopt en welvaartsvast. In huishoudens waar het aanvullend pensioen niet wordt geïndexeerd zal de koopkracht van het aanvullend pensioen dalen. Door de positieve koopkrachtontwikkeling van de AOW resulteert per saldo een positief effect op de koopkracht van 3,4% na 5 jaar en 10,5% na 15 jaar. In huishoudens waar het aanvullend pensioen reëel tussen 0% en 1% per jaar in waarde stijgt is de koopkrachtontwikkeling na 5 jaar 1,8% hoger en na 15 jaar 5,5% hoger dan bij de niet geïndexeerde aanvullende pensioenen. Tenslotte, in huishoudens waar het aanvullend pensioen met meer dan 1% wordt geïndexeerd, is de koopkracht na 5 jaar 7,8% en na 15 jaar 25,6%, respectievelijk ongeveer 4,4% en 15,1% hoger dan in huishoudens waar het aanvullend pensioen niet wordt geïndexeerd.

Naast de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen van ouderen is met het oog op de toename van de uitgaven aan de AOW in de toekomst ook van belang hoe de inkomensontwikkeling van ouderen zich verhoudt tot de inkomensontwikkeling van huishoudens onder 65 jaar. Als gevolg van de vergrijzing zal het aandeel van ouderen in de totale inkomensverdeling toenemen. Het aandeel dat

ouderen hebben in het draagvlak voor de overheidsuitgaven zal daardoor toenemen. Omdat de doorrekening zich beperkt tot de inkomensverdeling van de populatie boven 65 jaar, moet de inkomensverdeling van de populatie onder 65 jaar worden benaderd. Dit is gedaan door de ontwikkeling van het besteedbaar inkomen van drie standaard huishoudens; een huishouden op het sociaal minimum, het gemiddeld besteedbaar inkomen onder 65 jaar en het gemiddeld inkomen van huishoudens met inkomen uit arbeid, uit het verleden te extrapoleren naar 2020 (zie Bijlage 4). Hiermee kan voor elk jaar de ratio van het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen ten opzichte van de drie standaard huishoudens worden bepaald, door het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen te delen op het gemiddeld besteedbaar inkomen voor de drie inkomensposities. De ratio is de vervangingsvoet van het gemiddeld besteedbaar inkomen in de populatie boven 65 jaar ten opzichte van het gemiddelde besteedbaar inkomen in de populatie onder 65 jaar¹².

Tabel 8 Gemiddeld besteedbaar inkomen 65+ t.o.v. huishoudens jonger dan 65 jaar, basispad

	t.o.v. sociaal minimum	t.o.v. 65-	t.o.v. actief
2000	1,73	0,68	0,63
2005	1,85	0,75	0,69
2010	2,00	0,81	0,72
2015	2,19	0,88	0,77
2020	2,34	0,93	0,81

Bron: SZW

Tabel 8 laat zien de ratio van het gemiddeld besteedbaar inkomen van de populatie oudere dan 65 jaar ten opzichte van een huishouden op het sociaal minimum, het gemiddeld besteedbaar inkomen onder 65 jaar en het gemiddeld inkomen van huishoudens met inkomen uit arbeid. In 2000 bedraagt het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen bijvoorbeeld 1,73 maal het sociaal minimum. In 2020 is het gemiddeld inkomen van ouderen gemiddeld meer dan 2,3 maal het sociaal minimum. In de tabel is te zien dat het gemiddeld inkomen van 65-plussers sneller toeneemt dan dat van 65-minners. In 2000 is het gemiddeld besteedbaar inkomen van 65-plussers gemiddeld 68% van dat van de leeftijdsgroep onder 65 jaar en neemt toe tot 93% in 2020. Ten opzichte van huishoudens met inkomen uit arbeid neemt het besteedbaar inkomen van 65-plussers toe van gemiddeld 63% in 2000 tot 81% in 2020. Ten dele is hier sprake van een inhaaleffect als gevolg van bijvoorbeeld de groei van het aantal huishoudens met inkomen uit aanvullend pensioen, de toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen die leidt tot meer tweepersoonshuishoudens waar beide partners inkomen uit aanvullend pensioen hebben en de groei van het inkomen uit aanvullend pensioen als gevolg van het volgroeien van pensioenregelingen. De sterke groei van de inkomenspositie van ouderen zal derhalve deels een tijdelijk karakter hebben en na 2020 afzwakken.

Budgettaire consequenties

Als gevolg van de vergrijzing zullen de uitgaven aan de AOW toenemen, zowel absoluut als in procenten van het bruto nationaal product (CPB, 2000). De ontwikkeling van de AOW-uitgaven wordt grotendeels bepaald door de demografische ontwikkelingen. In Tabel 1 was te zien dat als

¹² Deze verschilt van de vervangingsvoet die geldt bij volledige pensioenopbouw, die is gedefinieerd als percentage van het bruto eindloon of middelloon en kan hoger zijn dan 70%.

gevolg van de vergrijzing het aantal ouderen tot 2020 met 40% zal toenemen, waardoor de grijze druk, het aandeel 65-plussers in de bevolking, zal stijgen tot 31,8%. Daarnaast spelen ook de huishoudenssituatie en de prijscomponent een rol bij de ontwikkeling van de AOW uitgaven. Ook bij de belastingopbrengsten bij ouderen speelt de verwachte demografische ontwikkeling een belangrijke rol. Daarnaast was te zien dat de inkomenspositie van ouderen zich zal verbeteren. Dit betekent dat ook de inkomsten en daarmee de belastingopbrengsten afkomstig van 65-plussers zullen gaan toenemen. Omdat de lengte van de schijven zoals gebruikelijk met de inflatie wordt aangepast, leidt de veronderstelde reële loonmutatie van 1,75% tot hogere belastinginkomsten.

Tabel 9 Uitgaven en inkomsten voor populatie 65+ (in miljarden in prijzen 2000), basispad

	Uitgaven			Totaal	Inkomsten		Totaal	Saldo	
	AOW	Abw	HS		Belas- tingen	Premie vv.		I-U	I/U
2000	42,4	0,3	0,9	43,5	8,5	0,5	9,0	-34,5	20,8%
2005	48,1	0,4	1,0	49,5	10,6	0,5	11,1	-38,4	22,5%
2010	54,6	0,5	1,0	56,1	17,1	0,7	17,8	-38,3	31,8%
2015	65,9	0,8	0,9	67,6	26,2	1,0	27,2	-40,4	40,2%
2020	77,3	1,0	0,7	79,0	35,6	1,2	36,8	-42,2	46,6%

Bron: SZW

In Tabel 9 is de ontwikkeling van de uitgaven en inkomsten (in constante prijzen) voor 65-plussers geschetst. De uitgaven en inkomsten aan de zorg zijn buiten beschouwing gelaten. Tot de bestanddelen aan de uitgavenkant worden gerekend de AOW, de bijstand en de huursubsidie. De uitgaven stijgen van 43,5 miljard in 2000 tot 79 miljard in 2020. Tot de inkomsten zijn gerekend de belastingen en de premies volksverzekeringen, exclusief de premies AWBZ. De inkomsten nemen toe van 9,0 miljard in 2000 tot 36,8 miljard in 2020.

Het aandeel inkomsten versus uitgaven neemt toe van 20,8% in 2000 tot 46,6% in 2020. Dit betekent dat in het basispad de inkomsten sneller stijgen dan de uitgaven. Het saldo van uitgaven en inkomsten neemt echter toe met ruim 7 miljard gulden, van 34,5 miljard gulden in 2000 tot 42,2 miljard gulden in 2020. Er is dus, in constante prijzen, sprake van een toename van de herverdeling van jongere naar oudere generaties.

3 Gevoeligheidsanalyse

3.1 Inleiding

Bij de berekening van het basispad zijn veronderstellingen gemaakt ten aanzien van toekomstige ontwikkelingen. In dit hoofdstuk wordt de gevoeligheid van de uitkomsten ten aanzien van een aantal van deze veronderstellingen getoetst. De mate van gevoeligheid geeft een inzicht in de robuustheid van de uitkomsten en de effectiviteit van verschillende beleidsmaatregelen. Hiertoe is het basispad berekend waarbij andere veronderstellingen zijn gemaakt ten aanzien van de indexering van ingegane aanvullende pensioenen, de loonontwikkeling en de arbeidsparticipatie van oudere werknemers.

De analyse laat zien dat de inkomensontwikkeling uit het basispad vooral gevoelig is voor veronderstellingen die van invloed zijn op de hoogte van de AOW. Voor veel ouderen is de AOW ook in de toekomst een belangrijke bron van inkomsten. In een variant waar de indexering van de AOW lager is verondersteld, door de lonen deels te laten muteren via een incidentele component, komt de koopkracht voor de groep zonder aanvullend pensioen 3,3% lager uit. Tegelijkertijd is ook de invloed van aanpassingen in de hoogte van de AOW op het saldo van inkomsten en uitgaven aanzienlijk. Wijzigingen in de veronderstelling ten aanzien van de indexering van het ingegane aanvullend pensioen heeft vooral effect op de mate van inkomensspreiding.

3.2 Indexering ingegane aanvullende pensioenen

De ontwikkeling van het ingegane aanvullend pensioen is sterk afhankelijk van de wijze van indexering. In het basispad is de volgende verdeelsleutel verondersteld ten aanzien van de indexering van het aanvullend pensioen. Het inkomen uit aanvullende pensioen van 5% van de personen uit de steekproef wordt niet geïndexeerd, 45% wordt geïndexeerd met de algemene prijsstijging en 50% wordt geïndexeerd met de contractloonontwikkeling. Zoals was te zien in Tabel 7 kunnen hierdoor verschillen ontstaan in de koopkrachtontwikkeling van verder identieke huishoudens. Om het effect van de hoogte van de indexering op de inkomensontwikkeling te bepalen is het basispad nogmaals berekend waarbij is verondersteld dat alle aanvullende pensioenen waardevast worden geïndexeerd, dat wil zeggen nominaal 2% per jaar.

Tabel 10 Koopkrachtontwikkeling na 15 jaar, variant indexering aanvullend pensioen

	Basispad	Waarde- vast pensioen	Vershil
geen aanvullend pensioen	22,6%	22,6%	0,0%
tot 10.000 gulden	20,6%	19,8%	-0,8%
10.000 tot 40.000 gulden	19,2%	17,3%	-1,9%
> 40.000 gulden	22,0%	16,7%	-5,3%
Totaal	20,4%	17,9%	-2,5%

bron: SZW

In Tabel 10 is de mediane koopkrachtontwikkeling in 15 jaar uit het basispad vergeleken met de koopkrachtontwikkeling bij een waardevast aanvullend pensioen. De gemiddelde indexering van het aanvullend pensioen is lager bij waardevast indexering. Hierdoor is per persoon het gemiddelde bruto aanvullend pensioen na 15 jaar 1300 gulden lager en per huishouden 1600 gulden lager. Hierdoor zal de inkomensspreiding bij ouderen afnemen. Gemiddeld is sprake van een

koopkrachtverlies van 2,5% ten opzichte van het basispad, omdat het koopkrachtverlies door de AOW wordt gedempt. Dit blijkt ook uit de tabel, het koopkrachtverlies is groter in huishoudens met een hoog inkomen uit aanvullend pensioen.

Tabel 11 Saldo inkomsten en uitgaven (in mld. gld. in prijzen 2000), variant indexering aanvullend pensioen

	2000	2010	2020
Basispad	-34.5	-38.3	-42.2
Waardevast pensioen	-34.5	-38.8	-43.5
Vershil	0.0	-0.5	-1.3

Bron: SZW

De uitgaven aan de AOW zullen als gevolg van een andere veronderstelling ten aanzien van de indexering van het aanvullend pensioen niet wijzigen. De lagere indexering leidt wel tot dalende inkomsten ten opzichte van het basispad. In 2005 zullen de inkomsten in constante prijzen ongeveer een half miljard lager uitkomen. In 2020 is dit opgelopen tot ongeveer 1,3 miljard. In Tabel 11 is te zien dat het saldo van inkomsten en uitgaven bij 65-plussers in 2020 met hetzelfde bedrag daalt ten opzichte van het basispad. Omdat het effect van een waarde vaste indexering op het gemiddeld bruto aanvullend pensioen klein is, is het effect op de ontwikkeling van de belastinginkomsten betrekkelijk klein.

3.3 Incidentele loonontwikkeling

In het basispad is verondersteld dat de incidentele loonmutatie gelijk is aan nul. Dit betekent dat de reële contractloonstijging van jaarlijks 1,75% geheel wordt doorgegeven in de AOW. Het basispad is nogmaals berekend waarbij is verondersteld dat de reële contractloonstijging 1,45% en de incidentele loonmutatie 0,3% bedraagt. Er is dus uitgegaan van een gelijke stijging van de lonen en de met de loonstijging geïndexeerde aanvullende pensioenen.

Echter, er worden andere veronderstellingen gehanteerd ten aanzien van de koppeling van de AOW, omdat deze worden geïndexeerd volgens de contractloonstijging. Hierdoor zullen zowel de inkomsten als uitgaven bij ouderen wijzigen.

Tabel 12 Koopkrachtontwikkeling na 15 jaar, variant incidentele loonontwikkeling

	Basispad	Koppeling AOW	Vershil
geen aanvullend pensioen	22,6%	19,3%	-3,3%
tot 10.000 gulden	20,6%	18,6%	-2,0%
10.000 tot 40.000 gulden	19,2%	17,8%	-1,4%
> 40.000 gulden	22,0%	21,5%	-0,5%
Totaal	20,4%	18,0%	-2,4%

bron: SZW

In Tabel 12 is de mediane dynamische koopkrachtontwikkeling in 15 jaar uit het basispad vergeleken met de koopkrachtontwikkeling bij een gedeeltelijke ontkoppeling. Gemiddeld is sprake van een koopkrachtverlies van 2,0% ten opzichte van het basispad. Het koopkrachtverlies is uiteraard het sterkst voor de groep zonder aanvullend pensioen.

Tabel 13 Saldo inkomsten en uitgaven (in mld. gld. in prijzen 2000), variant incidentele loonontwikkeling

	2000	2010	2020
Basispad	-34.5	-38.3	-42.2
Koppeling AOW	-34,5	-38	-39,8
Vershil	0	0,3	2,4

Bron: SZW

Tabel 13 laat zien dat ook het saldo van inkomsten en uitgaven wijzigt. Zowel de uitgaven aan de AOW als de inkomsten bij ouderen nemen minder toe dan in bij ongewijzigd beleid. Het saldo van inkomsten en uitgaven zal echter stijgen omdat ten opzichte van het basispad de toename van de inkomsten sterker is dan de toename van de uitgaven.

Een andere veronderstelling ten aanzien van het loon heeft vooral door de doorwerking in de AOW invloed op de koopkrachtontwikkeling en de overheidsuitgaven. Enerzijds is de AOW voor een aanzienlijke groep ouderen ook in de toekomst de belangrijkste bron van inkomsten en vanuit dit oogpunt is het belangrijk de ontwikkeling van de AOW te koppelen aan de contractloonstijging. Anderzijds heeft de prijsontwikkeling van de AOW ook substantiële invloed op de ontwikkeling van inkomsten en uitgaven van ouderen. Deze heeft met name consequenties voor de lagere inkomens, terwijl de variant met een verschillende veronderstelling ten aanzien van de indexering van het ingegane aanvullend pensioen met name effect heeft op de hogere inkomens.

3.4 Toename arbeidsparticipatie oudere wernemers

De arbeidsparticipatie van oudere werknemers, dat wil zeggen boven 55 jaar, is laag in Nederland, ook in vergelijking met ons omringende landen. Verhoging van de arbeidsparticipatie van oudere werknemers is gewenst om voldoende draagvlak voor het stelsel van sociale zekerheid te kunnen behouden. Het kabinet stelt de volgende (deels inmiddels gerealiseerde) maatregelen voor om de arbeidsdeelname van oudere werknemers te bevorderen. Het wettelijk recht op een knipbepaling in de pensioenen, waardoor de opgebouwde pensioenrechten van werknemers die een stap terug willen doen in hun loopbaan, niet verloren gaan. Omzetten van VUT in prepensioenregelingen, die een meer actuair neutraal karakter hebben. Het stimuleren van werkgevers oudere werknemers in dienst te nemen, door middel van de ouderen-SPAK. Verder kan worden geconstateerd dat de arbeidsmarktpositie van ouderen geleidelijk verbetert. Voor groepen oudere werknemers met een reële kans op de arbeidsmarkt, zou de huidige ontheffing voor de sollicitatieplicht kunnen worden opgeheven. Tenslotte wijst het kabinet op de negatieve prikkels op deelname aan het arbeidsproces die uitgaan van de premievrije voortzetting van pensioenopbouw bij arbeidsongeschiktheid en werkloosheid. In de adviesaanvraag aan de SER over de nieuwe pensioenwet is de mogelijkheid geopperd om de pensioenopbouw in de WAO-periode te laten aansluiten bij het uitkeringsniveau in de WAO. Dit betekent in een eindloonsysteem een pensioenopbouw van 0.7 jaar voor ieder jaar in de WAO.

Toename van de arbeidsparticipatie onder ouderen draagt bij aan de financierbaarheid van de toenemende collectieve lasten als gevolg van vergrijzing. Enerzijds zullen door een toename van de arbeidsparticipatie de belasting- en premieopbrengsten toenemen, anderzijds zullen de uitgaven aan sociale zekerheid dalen. In *Ageing in The Netherlands* (CPB, 2000) heeft het CPB, onder andere, de effecten voor de voor de houdbaarheid van het stelsel van een toename van de arbeidsparticipatie

van ouderen doorgerekend aan de hand van de volgende twee beleidsmaatregelen. Ten eerste, het beperken van de instroom in WAO met 22,5% en ten tweede, een toename van de gemiddelde uittredingsleeftijd met een jaar. Het blijkt dat beide maatregelen een aanzienlijk effect hebben op de houdbaarheid van het systeem. Het beperken van de instroom in de WAO leidt tot een toename van de arbeidsparticipatie van 0,75% tot 1% en tot een (bijna) houdbaar systeem. Het verhogen van de gemiddelde uittredingsleeftijd leidt tot een toename van de arbeidsparticipatie met 225.000 personen, een toename van de arbeidsparticipatie in 2050 van 1,75%. Dit heeft een effect van 0,5% van het BBP. Beide maatregelen blijken een belangrijke bijdrage te kunnen leveren voor de houdbaarheid van de AOW op lange termijn.

4 Fiscalisering van de AOW

4.1 Inleiding

Het basispad brengt een aantal trendmatige ontwikkelingen in beeld. Ten eerste, de inkomenspositie van ouderen zal verder verbeteren, waardoor de belastinginkomsten afkomstig van ouderen zullen toenemen. Dit is met name het gevolg van een toename van het inkomen uit aanvullend pensioen. Dit wordt veroorzaakt door enerzijds de instroom van cohorten ouderen die steeds vaker en steeds meer pensioenjaren hebben kunnen opbouwen als gevolg van het volgroeien van de pensioenfondsen en anderzijds de uitstroom van oudere cohorten met alleen AOW of AOW en een klein aanvullend pensioen. Ook de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen decennia, heeft, vertraagd, effect op de inkomenspositie van ouderen, omdat in toenemende mate beide partners inkomen uit aanvullend pensioen zullen hebben. Hierbij kan de kanttekening worden gemaakt dat de factoren die zorgen voor de extra sterke groei van het inkomen uit aanvullend pensioen zullen juist in de komende decennia hun invloed doen gelden en zullen daarna in invloed afnemen.

Bovendien zal ook in de toekomst een aanzienlijk deel van de ouderen zijn aangewezen op de AOW of op AOW en een klein aanvullend pensioen. Het betreft hier in het bijzonder alleenstaande vrouwen en allochtone huishoudens. Ten tweede, als gevolg van de demografische ontwikkelingen zullen de uitgaven aan de AOW toenemen en zal het relatieve belang van ouderen in de inkomensverdeling toenemen waardoor het draagvlak voor de AOW versmalt. Dit betekent dat bij ongewijzigd beleid een steeds kleinere groep jongeren AOW-premie zal betalen voor een steeds groter wordende groep ouderen. De groei van de uitgaven is echter sterker dan de groei van de belastinginkomsten afkomstig van ouderen. Dit betekent dat bij ongewijzigd beleid het negatieve saldo van inkomsten en uitgaven tot 2020 toenemen (in constante prijzen). Dit impliceert een toenemende herverdeling van jongere naar oudere generaties. Ten derde, de inkomenspositie van ouderen verbetert zich ten opzichte van jongeren.

De geschetste ontwikkelingen laten een divergerend beeld zien voor de gemiddelde inkomensontwikkeling van de bevolking jonger en ouder dan 65 jaar in verband met de financiering van de AOW. Om de, door de vergrijzing, toenemende uitgaven aan de AOW op te vangen kan in de toekomst ook een AOW-bijdrage worden gevraagd van mensen boven 65 jaar (WRR, 1999). Fiscalisering van de AOW-premie kan hiertoe een middel zijn. Als gevolg van de grondslagverbreding, leidt fiscalisering van de AOW-premie, tot een daling van de marginale tarieven in de eerste en tweede schijf met ongeveer 1,1%. Dit betekent, via de netto-netto koppeling, een stijging van de netto AOW. Hierdoor kunnen ouderen met alleen AOW of AOW en een klein aanvullend pensioen worden ontzien. Bovendien heeft de tariefsdaling positieve effecten op de werkgelegenheid. Op basis van MIMIC kan worden berekend dat de werkgelegenheid met ongeveer 70.000 personen zal toenemen (CPB, 2001). Specifiek de werkgelegenheid aan de onderkant van het inkomensgebouw zal profiteren van een tariefsdaling van de eerste en tweede schijf¹³.

In dit hoofdstuk zijn twee varianten uitgewerkt ten aanzien van de fiscalisering van de AOW-premie. In beide varianten is uitgegaan van een gefaseerde invoering in een periode van tien jaar. Er is

---

¹³ Daarnaast heeft fiscalisering van de AOW-premie het voordeel dat de mogelijkheid voor toekomstig inkomensbeleid gericht op kwetsbare groepen wordt vergroot. (Ministerie van Financiën, 2001)

verondersteld dat in 2005 met fiscalisering wordt begonnen. In de analyse is geabstraheerd van fiscalisering van de AWBZ. Per saldo zijn de effecten van een fiscalisering van de AWBZ-premie op de inkomenspositie van ouderen nul omdat in de huidige systematiek zowel jongeren als ouderen in dezelfde mate bijdragen aan de AWBZ. In de hier besproken varianten betekent fiscalisering van de AOW-premie dat de premieheffing van de AOW voortaan via het tarief eerste en tweede schijf van de inkomstenbelasting zal geschieden¹⁴.

4.2 Gefaseerde invoering fiscalisering AOW-premie zonder compensatie

In deze variant wordt de AOW-premie gefiscaliseerd waarbij geen compensatie wordt gegeven voor personen boven de 65 jaar met een inkomen boven het minimum. Vanwege het feit dat ouderen in het huidige stelsel geen AOW-premie betalen heeft fiscalisering van de AOW grote inkomenspolitieke consequenties. Fiscalisering van de AOW-premie wordt bereikt door jaarlijks de AOW-premie te verlagen met 1,8% en de tarieven eerste schijf te verhogen met 1,7%. Dit betekent dat ultimo 2015 de AOW-premie is afgeschaft en de tarieven eerste en tweede schijf respectievelijk 19,7% en 25,0% worden verondersteld te bedragen. Het tarief eerste en tweede schijf kan minder stijgen als gevolg van de grondslagverbreding. Dit betekent dat het netto minimumloon zal stijgen en via de netto-netto koppeling zal ook de netto AOW stijgen. Hierdoor zal ook de bruto AOW moeten toenemen, wat uiteraard consequenties heeft voor de AOW uitgaven.

Fiscalisering van de AOW leidt tot een aantal wijziging in het bruto-netto traject die invloed hebben op de hoogte van het aanvullend pensioen. Hiertoe zijn de volgende veronderstellingen gemaakt. Zoals hiervoor gemeld zal door de fiscalisering de bruto AOW stijgen. In een aantal gevallen is de franchise van het aanvullend pensioen gebaseerd op de AOW. Fiscalisering zou voor deze groep aanvullende pensioenen betekenen dat het bruto aanvullend pensioen daalt. In de berekeningen is verondersteld dat het bruto ambitieniveau van de aanvullende pensioenen gehandhaafd blijft door de franchise constant te houden. Daarnaast zouden pensioenfondsen kunnen trachten het netto ambitieniveau van de regeling te handhaven. Dit zou betekenen dat het bruto ambitieniveau met ongeveer 25% moet stijgen, hetgeen effect zal hebben op de jaarlijkse opbouw. Dit zou echter betekenen dat hierdoor de jaarlijkse opbouw verhoogd zou moeten worden van 1,75% naar 2,2%, hetgeen op basis van het Witteveen-kader niet is toegestaan. Daarom is in de berekeningen verondersteld dat dit effect niet optreedt.

Veranderingen in het bruto-netto traject

Onderstaande tabel geeft voor een alleenstaande 65-plusser het bruto-netto traject weer in de huidige systematiek en bij fiscalisering van de AOW-premie. De effecten zijn berekend voor 2001 op basis van een volledig gefiscaliseerde AOW, dat wil zeggen dat hier wordt geabstraheerd van een gefaseerde invoering. De eerste twee kolommen laten de situatie zien voor een alleenstaande met alleen AOW, de derde en de vierde kolom voor een alleenstaande met een bruto aanvullend pensioen van 10.000 gulden.

---

¹⁴ Andere varianten zijn ook denkbaar, zoals verhoging van de indirecte belastingen of het tarief in de derde of vierde schijf of een premieplicht AOW over het aanvullend pensioen.

Tabel 14 Veranderingen bruto-netto traject a.g.v. fiscalisering AOW

		Alleen AOW		AOW + 10.000 gulden aanvullend pensioen	
		Huidige systematiek	Fiscalisering AOW	Huidige systematiek	Fiscalisering AOW
i	Bruto AOW	23292	26996	23292	26996
ii	Bruto aanvullend pensioen			10000	10000
iii	Bruto inkomen (i+ii)	23292	26996	33292	36996
iv	Loon- en inkomstenbelasting	154	2452	477	4646
v	premies volksverzekering	601	1431	1751	2581
vi	Ziekenfondspremie	1852	2146	2447	2741
vii	Totaal (iv+v+vi)	2607	6029	4675	9968
viii	Netto AOW	20685	20967	20685	20967
ix	Netto aanvullend pensioen			7933	6061
x	Netto inkomen (viii+ix)	20685	20967	28618	27028
	Bruto inkomensverandering		15,9%		11,1%
	Netto inkomensverandering		1,4%		-5,6%

Bron: SZW

In de huidige systematiek bedraagt de bruto AOW voor een alleenstaande ruim 23.000 gulden. Het totaal van loon- en inkomstenbelasting, premies volksverzekering en ziektekostenpremie bedraagt 2607 gulden. De netto AOW bedraagt 20.685 gulden. Voor een alleenstaande met een bruto aanvullend pensioen van 10.000 gulden bedragen de belastingen en premies totaal 4675 gulden. Het netto inkomen is 28618 gulden. Van het bruto inkomen wordt gemiddeld respectievelijk 11,1% en 14,0% aan belasting en premies afgedragen.

Uitgangspunt bij fiscalisering van de AOW-premie is dat het netto ambitieniveau van de AOW via de netto-netto koppeling gehandhaafd blijft. Door de grondslagverbreding zal de netto AOW zelfs iets toenemen. Omdat ouderen de gefiscaliseerde AOW-premie gaan betalen, moet de bruto AOW stijgen (zie rij i). Hierdoor stijgen de loon en inkomstenbelasting en de premies volksverzekering. Van het bruto inkomen wordt gemiddeld respectievelijk 22,3% en 26,9% aan belasting en premies afgedragen. Dit betekent dat de ruimte voor inkomensbeleid toeneemt.

Tenslotte is in de tabel weergegeven wat de bruto en netto inkomensverandering is bij fiscalisering van de AOW-premie. Voor een alleenstaande met alleen AOW stijgt als gevolg van fiscalisering het bruto inkomen 15,9%. Hiervan blijft netto een inkomensstijging van 1,4% over. Voor een alleenstaande met een aanvullend pensioen van 10.000 gulden betekent fiscalisering een bruto inkomensstijging van 11,1% en een netto inkomensdaling van 5,6%.

Koopkrachtontwikkeling

Tabel 15 laat de koopkrachtontwikkeling bij fiscalisering van de AOW-premie zien na 5, 10 en 15 jaar. De eerste kolom geeft de reële inkomensstijging weer bij ongewijzigd beleid uit Tabel 6, het

basispad. De tweede kolom geeft het partiële effect van fiscalisering van de AOW weer. De derde kolom geeft de netto koopkrachtontwikkeling weer, dat wil zeggen de som van de endogene ontwikkeling uit het basispad en het effect van fiscalisering van de AOW.

Gemiddeld is het partiële effect van fiscalisering van de AOW na 5 jaar -2,8%, na 10 jaar -6,0% en na 15 jaar -6,7%. De koopkrachtontwikkeling uit het basispad is echter gemiddeld groter dan het negatieve effect van fiscalisering van de AOW-premie in alle perioden. Dit betekent dat sprake zal zijn van een koopkrachtstijging van respectievelijk 3,8%, 7,2% en 13,6%. Over een periode van 15 jaar bedraagt de koopkrachtontwikkeling ongeveer 0,7% per jaar. De jaarlijkse koopkrachtontwikkeling in het basispad bedroeg gemiddeld ongeveer 1,3% in 15 jaar. Dit betekent gemiddeld een 0,6% lagere groei van de koopkracht. Het basispad liet een redelijk gelijkmatige koopkrachtontwikkeling zien naar de hoogte van het inkomen naast de AOW. Als gevolg van fiscalisering van de AOW ontstaan grotere verschillen in de koopkrachtontwikkeling. Huishoudens zonder aanvullend pensioen gaan er via de netto-netto koppeling in koopkracht op vooruit ten opzichte van het basispad. Na 15 jaar is de koopkracht 1,8% extra toegenomen. In de groep met aanvullend inkomen tot 10000 gulden is het koopkrachtverlies als gevolg van fiscalisering van de AOW-premie relatief klein, omdat voor deze groep geldt dat het aandeel van het aanvullend pensioen in het totale besteedbare inkomen relatief klein is. Het koopkrachtverlies ten opzichte van het basispad bedraagt na 10 jaar, bij volledige fiscalisering, ongeveer 2,5%. De koopkrachtontwikkeling in het basispad bedroeg 20,6%.

Tabel 15 Koopkrachtontwikkeling naar hoogte van het aanvullend pensioen, fiscalisering zonder compensatie

	Periode	Basispad	Fiscalisering	Netto
geen aanvullend pensioen	2005-2010	7,1%	0,1%	7,2%
	2005-2015	14,6%	1,2%	15,8%
	2005-2020	22,6%	1,8%	24,4%
tot 10.000 gulden	2005-2010	6,4%	-1,4%	5,0%
	2005-2015	13,0%	-2,6%	10,5%
	2005-2020	20,6%	-2,5%	18,1%
10.000 tot 40.000 gulden	2005-2010	6,7%	-5,4%	1,3%
	2005-2015	12,7%	-8,7%	4,0%
	2005-2020	19,2%	-8,7%	10,5%
> 40.000 gulden	2005-2010	7,3%	-4,6%	2,7%
	2005-2015	14,6%	-7,7%	6,9%
	2005-2020	22,0%	-7,7%	14,3%
Totaal	2005-2010	6,6%	-2,8%	3,8%
	2005-2015	13,2%	-6,0%	7,2%
	2005-2020	20,3%	-6,7%	13,6%

Bron: SZW

Negatieve koopkrachteffecten treden vooral op bij huishoudens met een aanvullend pensioen dat tussen 10000 en 40000 gulden ligt. Voor deze groep betekent fiscalisering van de AOW ten

opzichte van het basispad een partieel negatief koopkrachteffect in 5 jaar van 5,4%. Na 15 jaar bedraagt het koopkrachtverlies ongeveer 8,7%. Desalniettemin is per saldo ook in deze groep sprake van een toename van de koopkracht. Voor huishoudens met een aanvullend pensioen van meer dan 40.000 gulden bedraagt de koopkrachtontwikkeling in de eerste vijf jaar 2,7%. Na 15 jaar blijft van de totale verwachte koopkrachtontwikkeling in huishoudens met een aanvullend pensioen boven 40.000 gulden 14,3% over. Een koopkrachtverlies van 7,7%.

Tabel 16 Gemiddelde koopkrachtontwikkeling naar hoogte indexering van het aanvullend pensioen, fiscalisering zonder compensatie

	reële indexering per jaar		
	< 0%	0% - 1%	> 1%
2005-2010	0,3%	1,6%	3,9%
2005-2015	1,6%	2,0%	9,3%
2005-2020	3,5%	8,6%	18,3%

Bron: SZW

In Tabel 15 was te zien dat de koopkrachteffecten groter zijn voor huishoudens met een hoog aanvullend pensioen. Daarnaast speelt ook de indexering van het aanvullend pensioen een rol. Tabel 16 laat de koopkrachteffecten zien bij verschillende indexering van het ingegane aanvullend pensioen. De koopkrachteffecten voor de groep waarvan het aanvullend pensioen niet wordt geïndexeerd bedraagt 0,3% in 5 jaar. Oorzaak is dat de koopkrachtachteruitgang als gevolg van het aanvullend pensioen wordt gecompenseerd door een toename van de koopkracht van de AOW. Gemiddeld geldt voor deze groep een licht positieve koopkrachtontwikkeling. Echter, omdat de negatieve inkomenseffecten van fiscalisering groter zijn bij huishoudens met een hoog aanvullend pensioen betekent dit dat voor deze huishoudens geldt dat als het aanvullend niet wordt geïndexeerd, fiscalisering een daling van de koopkracht zal betekenen.

Tabel 17 Ontwikkeling besteedbaar inkomen populatie 65+ t.o.v. 65-, fiscalisering zonder compensatie

	t.o.v. sociaal minimum		t.o.v. 65-		t.o.v. actief	
	Variant	Verschil t.o.v. basispad	Variant	Verschil t.o.v. basispad	Variant	Verschil t.o.v. basispad
2000	1,73	---	0,68	---	0,63	---
2005	1,81	-0,04	0,73	-0,02	0,67	-0,02
2010	1,89	-0,11	0,77	-0,04	0,68	-0,04
2015	2,01	-0,18	0,81	-0,07	0,71	-0,06
2020	2,16	-0,18	0,86	-0,07	0,75	-0,06

Bron: SZW

In Tabel 17 is te zien wat fiscalisering van de AOW voor de relatieve inkomensontwikkeling van ouderen en jongeren betekent. In de berekeningen is verondersteld dat als gevolg van de grondslagverbreding bij volledige fiscalisering van de AOW-premie de belastingtarieven 1,5% minder hoeven te stijgen dan de daling van de AOW-premie. Dit betekent dat als gevolg van de netto-netto koppeling ook huishoudens onder 65 jaar er door de fiscalisering op vooruit gaan waardoor de inkomensontwikkeling van ouderen minder snel toenemen ten opzichte van jongeren. Echter, de gemiddelde inkomensontwikkeling van ouderen is bij fiscalisering nog steeds groter dan

de inkomensontwikkeling van personen onder 65 jaar. Het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen neemt toe van 73% in 2005 tot 86% in 2020. Dit betekent dat bij fiscalisering ouderen er ten opzichte van de jongere leeftijdsgroep 7% minder op vooruit gaan dan in het basispad. In procenten van het besteedbaar inkomen van huishoudens met inkomen uit arbeid stijgt het inkomen van ouderen van 67% in 2005 tot 75% in 2020.

Tabel 18 Uitgaven en inkomsten voor populatie 65+ (in miljarden in prijzen 2000), fiscalisering zonder compensatie

	<u>Uitgaven</u>			<u>Inkomsten</u>			<u>Inkomsten - Uitgaven</u>		
	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal
2000	43,5	---	---	9,0	---	---	-34,5	---	---
2005	49,5	0,6	50,1	11,1	0,8	11,9	-38,4	0,2	-38,2
2010	56,1	4,4	60,5	17,8	6,9	24,7	-38,3	2,5	-35,8
2015	67,6	10,5	78,1	27,2	16,3	43,5	-40,4	5,9	-34,5
2020	79,0	13,3	92,3	36,8	20,4	57,2	-42,2	7,1	-35,1

Bron: SZW

Tenslotte is in Tabel 18 het effect van fiscalisering van de AOW op het saldo van uitgaven en inkomsten onder 65-plussers te zien. Als gevolg van fiscalisering van de AOW-premie stijgt de bruto AOW. Hierdoor stijgen de uitgaven aan de AOW ten opzichte van het basispad met 0,6 miljard in 2005 en 13,3 miljard in 2020. De uitgaven bedragen 92,3 miljard in 2020. Als gevolg van de stijging van het tarief eerste en tweede schijf stijgen de belastingontvangsten eveneens. Deze lopen op tot 57,2 miljard in 2020, een toename van meer dan 20 miljard ten opzicht van het basispad. Het saldo van inkomsten en uitgaven daalt met ruim 3 miljard, van 38,2 miljard in 2000 tot 35,1 miljard in 2020, terwijl in het basispad nog sprake was van een stijging met ongeveer 3,8 miljard. Dit betekent dat de kosten van de vergrijzing voor huishoudens onder 65 jaar afnemen. Oorzaak is dat de extra belastinginkomsten bij ouderen leiden tot een daling van de lastendruk voor huishoudens onder 65 jaar. Ouderen betalen dus zelf mee aan de toename van de vergrijzingslasten van de AOW.

4.3 Gefaseerde invoering fiscalisering AOW-premie met beperkte compensatie

Een belangrijk nadeel van fiscalisering van de AOW-premie is het negatieve effect op koopkracht voor de populatie ouderen met aanvullend pensioen. Dit kan door middel van een heffingskorting voor ouderen met een aanvullend pensioen ten dele worden gecompenseerd. Nadeel is dat een nieuw fiscaal instrument wordt geïntroduceerd en dat een deel van de fiscalisering wordt teruggedraaid.

Tabel 19 Percentage huishoudens dat (deels) wordt gecompenseerd

	2005	2010	2015	2020
Totaal	93,5%	89,0%	82,5%	76,7%
wv. tot 20.000 gulden	68,6%	61,3%	51,3%	42,6%
wv. 20.000 tot 35.000 gulden	23,8%	29,0%	37,1%	46,0%
wv. 35.000 tot 65.000 gulden	55,1%	57,2%	57,2%	53,1%

Bron: SZW

De heffingskorting kan worden vormgegeven door de tariefsdaling gedeeltelijk aan te wenden voor een terugluis vanaf AOW-niveau, apart voor alleenstaanden en paren. Dit bedrag wordt op een dusdanige manier ingezet dat ouderen tot en met een aanvullend pensioen van 20.000 gulden volledig compensatie krijgen. Vanaf 20.000 gulden is sprake van een “dak” tot een niveau van het aanvullend pensioen van 35.000 gulden, waarna de korting wordt afgebouwd zodat bij een aanvullend pensioen van 65.000 gulden de heffingskorting nihil is. Na voltooiing van de fiscalisering, in de berekeningen vanaf 2015, worden de grenzen van de heffingskorting nominaal constant gehouden, waarmee wordt bereikt dat in de loop van de tijd steeds minder huishoudens in aanmerking zullen komen voor compensatie. Tabel 19 laat zien dat het aantal huishoudens met aanvullend pensioen dat in aanmerking komt voor (gedeeltelijke) compensatie afneemt van 93,5% in 2005 tot 76,7% in 2020. Hiervan krijgt in 2005 bijna 69% en in 2020 43% het koopkrachtverlies als gevolg van de fiscalisering geheel gecompenseerd. Omdat het gemiddeld bruto inkomen van ouderen tot 2020 toeneemt, zal het percentage huishoudens dat in aanmerking komt voor compensatie afnemen.

Als gevolg van de invoering van de heffingskorting kan het tarief eerste schijf meer stijgen dan in de variant zonder compensatie. In de berekeningen is verondersteld dat de helft van de daling in het marginaal tarief wordt aangewend voor de heffingskorting. Dit betekent dat ten opzichte van de vorige variant de tarieven eerste en tweede schijf een half procent meer zullen moeten stijgen. De draagvlakverbreding als gevolg van de fiscalisering van de AOW-premie wordt hierdoor voor de helft ongedaan gemaakt. Hierdoor zal de netto AOW minder toenemen. Dit heeft gevolgen voor de huishoudens met alleen inkomen uit AOW en voor inkomenspositie van de populatie onder 65 jaar.

Tabel 20 Dynamische koopkrachteffecten, fiscalisering met compensatie

	Periode	Basispad	Fiscalisering	Netto
geen aanvullend pensioen	2005-2010	7,1%	0,4%	7,5%
	2005-2015	14,6%	0,8%	15,4%
	2005-2020	22,6%	1,0%	23,4%
tot 10.000 gulden	2005-2010	6,4%	0,0%	6,4%
	2005-2015	13,0%	0,0%	13,0%
	2005-2020	20,6%	0,0%	20,6%
10.000 tot 40.000 gulden	2005-2010	6,7%	-1,5%	5,3%
	2005-2015	12,7%	-1,3%	11,4%
	2005-2020	19,2%	-1,1%	18,0%
> 40.000 gulden	2005-2010	7,3%	-3,8%	3,4%
	2005-2015	14,6%	-6,2%	8,4%
	2005-2020	22,0%	-6,5%	15,5%
Totaal	2005-2010	6,6%	-0,6%	6,0%
	2005-2015	13,2%	-1,1%	12,1%
	2005-2020	20,4%	-1,6%	18,7%

Bron: SZW

Tabel 20 laat de koopkrachteffecten zien bij fiscalisering van de AOW-premie met compensatie na 5, 10 en 15 jaar. Kolom één tot en met drie laten respectievelijk zien de reële inkomensstijging bij ongewijzigd beleid (zie ook Tabel 6), het partiële effect op de koopkrachtontwikkeling van fiscalisering met compensatie en de netto koopkrachtontwikkeling, dat wil zeggen de som van de endogene ontwikkeling uit het basispad en het effect van fiscalisering van de AOW. Bij compensatie is het partiële effect van fiscalisering van de AOW voor de koopkrachtontwikkeling van ouderen gering. Na vijf jaar gemiddeld -0,6% en na 10 en 15 jaar respectievelijk -1,1% en -1,6%. Alleen voor ouderen met een hoog aanvullend pensioen, boven de 40.000 gulden netto per jaar treden aanzienlijke negatieve koopkrachteffecten op, omdat een deel hiervan niet in aanmerking komt voor compensatie via de heffingskorting. Deze groep gaat er gemiddeld na 5 jaar 3,8% op achteruit en na 15 jaar 6,5%. Per saldo is voor alle groepen sprake van een positieve ontwikkeling van de koopkracht. Ten opzichte van fiscalisering met compensatie gaan ouderen er na 15 jaar gemiddeld 5,1% in koopkracht op vooruit. Met name de groep met een aanvullend pensioen tussen 10.000 en 40.000 gulden gaat er aanzienlijk in koopkracht op vooruit. Na 15 jaar zal de koopkracht 7,6% meer zijn toegenomen dan in de variant zonder compensatie.

Tabel 21 Ontwikkeling besteedbaar inkomen populatie 65+ t.o.v. 65-, fiscalisering met compensatie

	<u>t.o.v. sociaal minimum</u>		<u>t.o.v. 65-</u>		<u>t.o.v. actief</u>	
	Variant	Verschil t.o.v. basispad	Variant	Verschil t.o.v. basispad	Variant	Verschil t.o.v. basispad
2000	1,73	---	0,68	---	0,63	---
2005	1,83	-0,02	0,74	-0,01	0,68	-0,01
2010	1,94	-0,06	0,79	-0,02	0,70	-0,02
2015	2,08	-0,11	0,83	-0,05	0,74	-0,03
2020	2,21	-0,13	0,88	-0,05	0,78	-0,03

Bron: SZW

In Tabel 21 is te zien dat de inkomenspositie van ouderen zich verbetert ten opzichte van huishoudens onder 65 jaar. De ontwikkeling is minder sterk dan in het basispad maar sterker dan in de variant waarbij geen compensatie geboden wordt. Ten opzichte van de situatie van ongewijzigd beleid is in 2020 het besteedbaar inkomen van ouderen ten opzichte van dat van jongeren 5% minder snel toegenomen. Ten opzichte van fiscalisering zonder compensatie is sprake van een extra toename van het besteedbaar inkomen van ouderen ten opzichte van dat van jongeren met 2 procent. Oorzaak is onder andere dat de netto AOW minder snel toeneemt, omdat een deel van de tariefsverlaging wordt ingezet voor de heffingskorting. Dit betekent echter ook dat de inkomenspositie van 65-minners minder snel groeit.

Tabel 22 laat het effect van fiscalisering van de AOW met compensatie op het saldo van uitgaven en inkomsten onder 65-plussers zien. De totale uitgaven AOW zijn gelijk aan de variant waarin geen compensatie wordt gegeven (zie Tabel 18). Als gevolg van de compensatie daalt de netto AOW. De tarieven eerste en tweede schijf moeten echter extra stijgen. Per saldo is het effect op de bruto AOW uitgaven vrijwel nihil. De extra belastinginkomsten bedragen 0,3 miljard in 2005 en stijgen naar 16,1 miljard in 2020. Het saldo van inkomsten en uitgaven neemt in eerste instantie toe ten opzichte van het basispad omdat de heffingskorting gericht wordt ingezet voor ouderen en de

tariefsstijging generiek is. Per saldo is na 15 jaar sprake van een toename van het saldo van inkomsten en uitgaven met 700 miljoen. Bij fiscalisering zonder compensatie was te zien dat de kosten van de vergrijzing afnamen, het saldo van inkomsten en uitgaven daalde. De kosten van de vergrijzing nemen relatief minder toe ten opzichte van het basispad.

Tabel 22 Uitgaven en inkomsten voor 65-plussers (in miljarden in prijzen 2000), fiscalisering met compensatie

	Uitgaven			Inkomsten			Inkomsten - Uitgaven		
	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal	Basis- pad	Fiscali- sering	Totaal
2000	43,5	---	---	9,0	---	---	-34,5	---	---
2005	49,5	0,5	50,1	11,1	0,3	11,4	-38,4	-0,3	-38,7
2010	56,1	4,4	60,5	17,8	3,4	21,2	-38,3	-1,0	-39,3
2015	67,6	10,5	78,1	27,2	11,2	38,3	-40,4	0,6	-39,8
2020	79,0	13,3	92,3	36,8	16,1	52,9	-42,2	2,8	-39,4

Bron: SZW

5 Conclusie

De analyse laat zien dat de inkomenspositie van ouderen zich in de toekomst verder zal verbeteren. Dit is met name het gevolg van een toename van het inkomen uit aanvullend pensioen. Oorzaken zijn enerzijds de instroom van cohorten ouderen die steeds vaker en steeds meer pensioenjaren hebben kunnen opbouwen als gevolg van het volgroeien van de pensioenfondsen en anderzijds de uitstroom van oudere cohorten met alleen AOW of AOW en een klein aanvullend pensioen. Ook de toename van de arbeidsparticipatie van vrouwen in de afgelopen decennia, heeft, vertraagd, effect op de inkomenspositie van ouderen, omdat in toenemende mate beide partners inkomen uit aanvullend pensioen zullen hebben. Hierbij kan de kanttekening worden gemaakt dat de factoren die zorgen voor de extra sterke groei van het inkomen uit aanvullend pensioen zullen juist in de komende decennia hun invloed doen gelden en zullen daarna in invloed afnemen. Bovendien zal ook in de toekomst een aanzienlijk deel van de ouderen zijn aangewezen op de AOW of op AOW en een klein aanvullend pensioen. Het betreft hier in het bijzonder alleenstaande vrouwen en allochtone huishoudens.

Naast de inkomensontwikkeling van ouderen is ook de ontwikkeling van het gemiddeld inkomen van ouderen ten opzichte van jongeren relevant. Dit benadert de problematiek van de vergrijzing vanuit een verdelingsperspectief. Hierbij is van belang hoe het inkomen van ouderen zich zal ontwikkelen ten opzichte van jongeren en hoe de belastinginkomsten afkomstig van ouderen en overheidsuitgaven aan ouderen zich zullen ontwikkelen. De analyse laat zien dat bij ongewijzigd beleid de groei van het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen hoger is dan van de groep onder 65 jaar. Als gevolg van de positieve inkomensontwikkeling zullen de belastinginkomsten bij ouderen toenemen. Tegelijkertijd zullen, als gevolg van de demografische ontwikkelingen, de uitgaven aan de AOW toenemen en zal het relatieve belang van ouderen in de inkomensverdeling toenemen waardoor het draagvlak voor de AOW versmalt. De uitgaven aan de AOW zullen echter meer zijn toegenomen dan de belastinginkomsten afkomstig van ouderen, met als gevolg dat het saldo van inkomsten en uitgaven voor de groep ouderen verslechtert. Dit betekent dat bij ongewijzigd beleid sprake zal zijn van een toenemende herverdeling van jongere naar oudere generaties, terwijl tegelijkertijd sprake is van een verbetering van de inkomenspositie van ouderen ten opzichte van jongeren.

Gelet op de gunstige inkomensontwikkeling van ouderen in de toekomst is het denkbaar dat de toenemende collectieve lasten worden opgevangen door grondslagverbreding van de AOW-premie naar de populatie 65-plussers. Een manier om de gewenste grondslagverbreding te bereiken is fiscalisering van de AOW-premie. Bij fiscalisering van de AOW-premie zonder compensatie is de koopkrachtontwikkeling voor de populatie ouderen gemiddeld nog steeds per saldo positief. De positieve endogene koopkrachtontwikkeling is groter dan het negatieve effect van fiscalisering van de AOW-premie. Ouderen gaan er gemiddeld 0,7% per jaar op vooruit. Belangrijk is de koppeling van de AOW aan de contractloonontwikkeling en dat de AOW als gevolg van de grondslagverbreding via de netto-netto koppeling iets zal stijgen. Dit betekent dat ouderen zonder inkomen uit aanvullend pensioen er in koopkracht meer op vooruit gaan dan bij ongewijzigd beleid. Omdat bij fiscalisering sprake is van een (beperkt) koopkrachtverlies voor ouderen is een variant bekeken waarbij voor een deel van de ouderen compensatie wordt geboden middels een ouderenkorting. Specifiek bij de groepen die relatief het zwaarst worden getroffen, de huishoudens met een aanvullend pensioen rond 40.000 gulden, worden in deze variant ontzien.

Van belang is dat bij fiscalisering de inkomenspositie van ouderen zich nog steeds verbeterd ten opzichte van die van jongeren. Bij ongewijzigd beleid neemt het gemiddeld besteedbaar inkomen van ouderen ten opzichte van het gemiddeld besteedbaar inkomen van werkenden toe van 63 procent in 2000 tot 81 procent in 2020. In de variant zonder compensatie is sprake van een toename tot 75 procent in 2020, met compensatie neemt de inkomenspositie van ouderen ten opzichte van de werkende populatie toe tot 78 procent in 2020.

Bij fiscalisering van de AOW-premie zonder compensatie daalt het saldo van inkomsten en uitgaven bij ouderen. Dit betekent dat de oudere generatie de extra kosten van de vergrijzing deels zelf opbrengt. Het saldo van inkomsten en uitgaven daalt, maar minder dan bij fiscalisering zonder compensatie. Ten opzichte van het basispad gaan ouderen meer meebetalen aan de vergrijzing.

Tenslotte, bij afwezigheid van fiscalisering van de AOW-premie zullen de marginale tarieven in de eerste en tweede schijf met 1,1 procent meer oplopen dan bij fiscalisering het geval zal zijn. Dit heeft schadelijk effecten voor de werkgelegenheid. Door fiscalisering worden deze vermeden. De werkgelegenheid zal met ongeveer 70.000 personen toenemen (CPB, 2001) ten opzichte van de situatie zonder fiscalisering. Specifiek de werkgelegenheid aan de onderkant van het inkomensgebouw zal profiteren van een tariefsdaling van de eerste en tweede schijf.

Bijlage 1 Dynamische microsimulatie in MICROS

Bij dynamische microsimulatie veranderen de karakteristieken van de steekproef, door het expliciet modelleren van gebeurtenissen. In MICROS wordt onderscheid gemaakt tussen demografische gebeurtenissen, wijzigingen in de samenstelling van het huishouden en veranderingen op de woningmarkt. In de berekeningen is verondersteld dat elke persoon in een jaar in elke van deze categorie gebeurtenissen maximaal een gebeurtenis kan ondergaan. Per categorie worden de volgende gebeurtenissen gemodelleerd.

In het modelblok waar demografische gebeurtenissen plaats vinden worden de volgende gebeurtenissen gemodelleerd:

- Elk jaar worden alle personen een jaar ouder. Tegelijkertijd worden geboorten en sterfte gesimuleerd.
- Huishoudens verdwijnen uit de steekproef bijvoorbeeld in het geval van overlijden van een alleenstaande of door vertrek naar het buitenland.
- Huishoudens ontstaan doordat een lid van het huishouden een zelfstandig huishouden gaat voeren of door immigratie.
- Kinderen worden aan het huishouden toegevoegd door adoptie.

Naast demografische gebeurtenissen vindt in MICROS een aantal gebeurtenissen in het huishouden plaats:

- Personen gaan samenwonen of gaan scheiden. Als gevolg van bijvoorbeeld echtscheiding vinden gebeurtenissen plaats zoals bijvoorbeeld verhuizingen.
- Thuiswonende kinderen beginnen een zelfstandig huishouden.
- Verhuizen.
- Naar of uit een inrichting of tehuis

Demografische gebeurtenissen en veranderingen in de huishoudensamenstelling kunnen invloed hebben op de inkomens- of vermogenspositie van het huishouden. In het model kunnen de volgende sociaal-economische gebeurtenissen plaats vinden. Deze hangen uiteraard niet noodzakelijk samen met demografische veranderingen of veranderingen in het huishouden.

- Bij vervroegde uittreding wordt de uitkeringsbron bepaald en wordt bepaald of de pensioenopbouw wordt voortgezet. In de WAO wordt de pensioenopbouw geheel voortgezet, VUT-jaren bij de overheid tellen half mee bij de opbouw, in een pre-pensioenregeling stopt de opbouw
- Bij 65 jaar wordt de AOW en de hoogte van het aanvullend pensioen vastgesteld. De hoogte van de AOW is afhankelijk van de huishoudsamenstelling en het aantal opgebouwde jaren. Het pensioenresultaat is van meerdere factoren afhankelijk, zoals bijvoorbeeld de gehanteerde pensioensystematiek, het verzekerde arbeidsverleden, de arbeidsduur en de gesimuleerde uittredingsroute.
- De pensioengrondslag voor personen die vervroegd zijn uitgetreden wordt in een eindloonregeling berekend aan de hand van het verwachte loon op 65 of bij een middelloonregeling als een gemiddelde over een aantal jaren.

- Deelname in lijfrentepolissen wordt niet geobserveerd. Met name zelfstandigen maken hiervan gebruik, maar in toenemende mate ook werknemers. Het pensioeninkomen van zelfstandigen is gelijk verondersteld aan 60% van de winst.
- Bij overlijden van hoofd of partner wordt het recht op een nabestaandenpensioen bepaald en wordt de AOW aangepast.
- Op de huizenmarkt vinden verhuizingen plaats. Daarnaast worden hypotheek afgelost.
- Veroudering betekent bovendien voor werknemers die pensioen opbouwen dat het verzekerde arbeidsverleden wordt aangepast. Werknemers in deeltijd bouwen naar rato pensioen op. In het bestand ontbreekt feitelijke informatie over het aantal opgebouwde pensioenjaren door werknemers. Hieronder is aangegeven hoe het opgebouwd pensioenverleden is berekend.

Opgebouwd pensioenverleden

De meeste ouderdomspensioenregelingen zijn zo vorm gegeven dat bij een maximale deelnemerstijd het aanvullend pensioen plus AOW gelijk is aan 70% van het salaris waarop het pensioen wordt gebaseerd. In de praktijk zullen gebeurtenissen tijdens de loopbaan ertoe leiden dat de maximale deelnemerstijd, in de meeste gevallen 40 jaar, niet wordt bereikt. Oorzaken kunnen zijn bijvoorbeeld loopbaanonderbreking, pensioenbreuk bij baanwisseling, het ontbreken van een aanvullende pensioenregeling; de zogenaamde witte vlek en het niet of slechts ten dele indexeren bij vroegtijdige instroom in WAO of WW.

Feitelijke informatie over opgebouwde pensioenjaren is niet beschikbaar. Omdat ook voor toekomstige populatie boven 65 jaar het aanvullend pensioen berekend moet worden is voor de populatie onder 65 jaar een inschatting gemaakt van het aantal opgebouwde pensioenjaren. Dit is gedaan door voor elk persoon in de steekproef het carrierepad vanaf 25 jaar te simuleren op basis van geaggregeerde gegevens betreffende arbeidsparticipatie, arbeidsduur en het aandeel werknemers in een aanvullende pensioenregeling

Tabel B 1 Arbeidsparticipatie naar geslacht, 1950 - 1995

	Mannen			Vrouwen		
	25-39	40-49	50-64	25-39	40-49	50-64
1950	97,9%	97,8%	89,9%	22,5%	19,9%	16,3%
1970	97,3%	96,6%	85,6%	23,4%	22,3%	16,7%
1980	95,1%	92,0%	70,3%	36,4%	30,2%	16,1%
1985	92,5%	90,8%	59,4%	41,9%	33,3%	14,3%
1990	92,8%	90,8%	56,6%	56,3%	45,3%	18,0%
1995	93,4%	93,0%	57,5%	64,3%	54,6%	23,6%

Bron: CBS

In de steekproef is geen informatie beschikbaar over het arbeidsverleden. In Tabel B 1 is de ontwikkeling van de arbeidsparticipatie naar leeftijd en geslacht in de periode 1950 tot en met 1995 weergegeven. De sterke toename van de arbeidsparticipatie onder vrouwen is duidelijk zichtbaar. Hierdoor wordt rekening gehouden met het effect van de toenemende arbeidsparticipatie bij vrouwen en het effect van loopbaanonderbreking op het opgebouwd pensioenverleden.

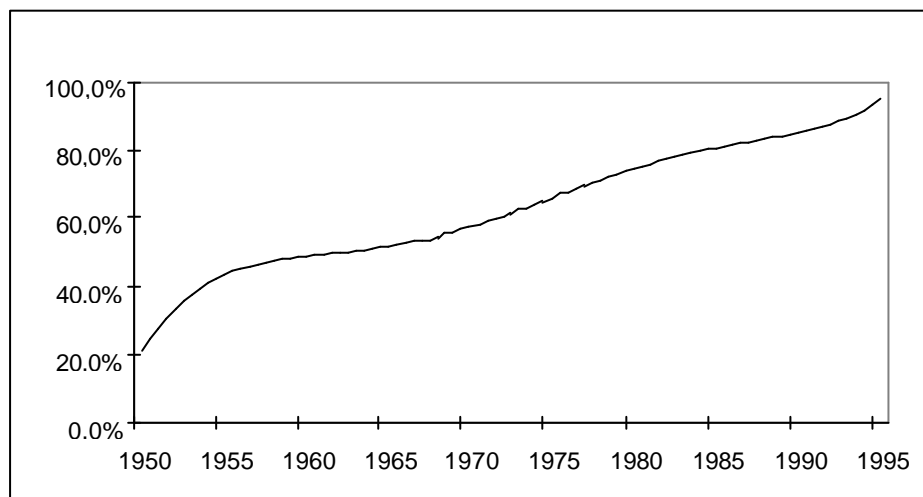
Naast participatie wordt bij het bepalen van het aantal pensioenjaren rekening gehouden met de gemiddelde arbeidsduur. Deze is in Tabel B 2 weergegeven naar geslacht. Voor mannen geldt dat het aandeel voltijds werkenden in de periode 1970 tot en met 2000 is afgenomen van 92% naar 87%. Ook onder vrouwen neemt het aandeel dat voltijds werkt af. De oorzaak is voornamelijk de sterke absolute toename van de arbeidsparticipatie onder vrouwen. Ten aanzien van de pensioenopbouw van deeltijders is verondersteld dat een jaar in een grote deeltijdbaan, een kleine deeltijdbaan en een niet-reguliere baan respectievelijk een half jaar, een kwart jaar en een kwart jaar pensioen wordt opgebouwd.

Tabel B 2 Aandeel arbeidsduur

	Mannen				Vrouwen			
	voltijd	deeltijd groot	deeltijd klein	niet regulier	voltijd	deeltijd groot	deeltijd klein	niet regulier
1970	92,0%	1,2%	1,2%	5,6%	53,2%	6,1%	15,7%	25,0%
1980	93,1%	1,4%	0,5%	5,0%	49,4%	7,2%	17,3%	26,1%
1990	87,1%	2,0%	3,6%	7,2%	37,6%	10,5%	26,2%	25,6%
1995	83,9%	2,3%	5,3%	8,5%	32,5%	11,9%	30,4%	25,2%

Bron: CBS

Daarnaast speelt uiteraard het percentage actieve deelnemers in een pensioenregeling een rol. Een sterke groei in het aanbod van aanvullende pensioenvoorzieningen heeft plaats gevonden in de jaren vijftig en zestig. Dit betekent dat toekomstige generaties ouderen, in tegenstelling tot de huidige generatie ouderen, volledige opbouw van pensioenjaren heeft kunnen bereiken.

Figuur 3 Percentage werknemers in aanvullende pensioenregeling

In Figuur 3 is de ontwikkeling van het aandeel werknemers dat deelneemt in een pensioenfonds te zien in de periode 1950 tot en met 1995¹⁵. Het aandeel werknemers in een aanvullend pensioenregeling neemt toe van ongeveer 20% in 1950 tot 91% in 1995. De witte vlek bedraagt hiermee ongeveer 9%. Onderzoek laat echter zien dat sommige groepen werknemers een grotere

¹⁵ Eigen berekening op basis van diverse bronnen bijvoorbeeld Kune, Drie kwart eeuw solidariteit door collectiviteit, ABP uit 1997 en jaarverslagen van de Verzekeringskamer 1955, 1960 en 1970

kans hebben om voor een aanvullende pensioen verzekering in aanmerking te komen (SZW, 1997). Met name vrouwen, werknemers in deeltijd en personen met een laag inkomen hebben minder vaak een aanvullende pensioenvoorziening. Achterliggende oorzaken zijn dat het tot voor kort bij sommige pensioenfondsen voor vrouwen niet mogelijk was zich te verzekeren (Nelissen et al, 2000) en het bestaan van beperkende voorwaarden waardoor bijvoorbeeld personen met een laag loon, zoals deeltijders en vrouwen, zich niet konden verzekeren. Tussen 1985 en 1996 is de witte vlek echter in omvang afgenomen. Opvallend is dat het aandeel jongeren dat deelneemt in een aanvullend pensioenregeling afneemt. De cijfers in Tabel B 3 zijn bij het berekenen van de pensioenopbouw gebruikt om te differentiëren naar geslacht en leeftijd.

Tabel B 3 Witte vlekken naar leeftijd en geslacht (in % van het aantal werknemers)

	1985		1996	
	Met	Geen	Met	Geen
Mannen	89	11	95	5
Vrouwen	63	37	84	16
25-29 jaar	79	21	73	27
30-49 jaar	83	17	94	6
50-59 jaar	85	15	87	13
60-65 jaar	79	21	84	16
Totaal	82	18	91	9

Bron: SZW

Op basis van de geaggregeerde cijfers is voor elke persoon in de steekproef vanaf leeftijd 25 tot de leeftijd in de steekproef, op basis van random trekkingen, per leeftijdsjaar bepaald of is gewerkt, en zo ja, wat de arbeidsduur is geweest en of pensioen is opgebouwd. Onderstaande tabel geeft naar leeftijd en geslacht het aantal opgebouwde pensioenjaren voor de totale populatie en voor de groep actieve deelnemers en slapers.

Tabel B 4 Opgebouwde pensioenjaren naar leeftijd en geslacht

	Totale populatie			wv. in pensioenregeling		
	man	vrouw	totaal	man	vrouw	totaal
25-34	4,1	1,8	2,9	4,9	2,7	3,9
35-44	12,4	4,2	8,3	12,7	5,9	9,8
45-54	19,1	5,9	12,6	19,7	9,2	15,6
55-64	20,4	6,9	13,7	22,7	15,3	20,2
Totaal	13,3	4,4	8,8	14,5	6,9	11,4

Bron: SZW

Bijlage 2 De indexering van het aanvullend pensioen na pensionering

Het CBS heeft in opdracht van het Ministerie van Financiën en het Ministerie van Sociale zaken en Werkgelegenheid onderzoek verricht naar de indexering van reeds ingegane aanvullend pensioenen in de periode 1990 tot en met 1998. Aanleiding was dat uit verschillende bronnen geen eenduidig beeld naar voren komt over de hoogte en de wijze van indexering. De hoogte van de indexering is van belang bij de vraag hoe de inkomenspositie van ouderen zich zal ontwikkelen ten opzichte van jongeren. Op basis van administratieve gegevens (IPO) heeft het CBS voor de periode 1990 tot en met 1998 de jaarlijkse groei van het aanvullend pensioen berekend. Daarnaast is de groei van het aanvullend pensioen over een periode van vijf jaar bekeken.

Indexering van aanvullende pensioenen

Toeslagverlening op ingegane pensioen om inflatoire waardedalingen tegen te gaan is in veel regelingen gebruikelijk. De basis voor de toeslag is in de meeste gevallen de waarde- of de welvaartsontwikkeling. Welvaartsvast wil zeggen dat de pensioenen worden verhoogd in lijn met de loonstijgingen, terwijl waardevastheid betekent dat de koopkracht van de pensioenen gelijk blijft. In een klein gedeelte van de gevallen wordt toeslagen verleend waarvan de hoogte bij toekenning afhankelijk is van de gerealiseerde overrente op de pensioenbeleggingen.

Tabel B 5 Basis voor toeslag ingegaan ouderdomspensioen (in pnt, 1998)

	# actieve deelnemers	# ouderdoms- pensioenen
Algemene prijsontwikkeling	15,6	18,2
Loonontwikkeling werkgever of bedrijfstak	54,5	50,2
Algemene loonontwikkeling	7,5	4,0
Mix van prijs en loonontwikkeling	1,8	1,8
Periodiek bestuursbesluit	13,5	17,0
Anders	6,0	7,5
Geen toeslagen	1,1	1,4

Bron: Verzekeringkamer

In Tabel B 5 is een overzicht gegeven. De loonontwikkeling is de meest gangbare basis voor toeslagen. Daarnaast komt toeslagverlening op basis van de algemene prijsontwikkeling en volgens besluit van het fondsbestuur veel voor. Bij een bestuursbesluit wordt in de regel de loon- of prijsindex als uitgangspunt gekozen. Overigens is toeslagverlening in 97,8% van de ouderdomspensioenen voorwaardelijk (VK, 1999). Dit betekent dat het fondsbestuur of de werkgevers het al dan niet verlenen van een toeslag afhankelijk stellen van de financiële situatie van het pensioenfonds of een door fondsbestuur of werkgever te beïnvloeden factor. Uit een enquête onder 32 ondernemings- en bedrijfspensioenfonds, representatief voor ongeveer de helft van de pensioentrekkenden in Nederland, bleek dat in de periode 1991-2000 slechts 1 fonds daadwerkelijk het indexeringspercentage heeft gekort (Opf visie, 2000).

Feitelijk ontwikkeling aanvullend pensioen versus loon en prijsontwikkeling

In dit onderzoek is gekeken naar de feitelijke ontwikkeling van de hoogte van het bruto inkomen uit aanvullend pensioen bij individuen en huishoudens. De analyse is gebaseerd op het IPO voor de periode 1990 tot en met 1998 en levert een beeld op hoe het aanvullende pensioen zich van jaar tot jaar ontwikkelt. Ten aanzien van het inkomen uit aanvullend pensioen kan de volgende kanttekening worden gemaakt. Veel personen ontvangen van verschillende fondsen aanvullend pensioen. De vastgestelde pensioenontwikkeling op persoons- en huishoudensniveau is in de analyse niet uiteengelegd in componenten die een bepaalde indexering volgen. Bovendien worden tot het aanvullend pensioen gerekend uitkeringen van pensioenfondsen en lijfrente ontvangen van levensverzekeringsmaatschappijen¹⁶. Dit betekent dat de indexering van het totale pensioeninkomen inclusief lijfrente-uitkeringen is geanalyseerd. Doordat het totale pensioen van een persoon of huishouden opgebouwd kan zijn uit diverse pensioenen (2e en 3e pijler, terwijl beide pijlers nog samengesteld kunnen zijn uit diverse pensioenmaatschappijen), wordt per persoon de gemiddelde indexatie vastgesteld.

Tabel B 6 Gemiddelde groei inkomen uit aanvullend pensioen

	90-91	91-92	92-93	93-94	94-95	95-96	96-97	97-98
Groei aanvullend pensioen	2,2%	3,3%	3,3%	1,4%	1,4%	1,6%	1,4%	2,2%
Loonontwikkeling marktsector	2,9%	3,5%	3,6%	2,7%	2,3%	1,1%	2,7%	3,0%
Algemene prijsontwikkeling	2,5%	3,1%	3,2%	2,6%	2,7%	2,0%	2,0%	2,2%
Gehanteerde indexering	2,6%	3,2%	3,2%	2,5%	2,4%	1,5%	2,3%	2,5%

Bron: CBS (bewerking SZW)

In Tabel B 6 is het gemiddelde jaarlijkse groei van het aanvullend pensioen afgezet tegen de contractloonontwikkeling en de algemene prijsontwikkeling in die periode. De laatste kolom geeft het gemiddelde indexeringspercentage gebaseerd op 50% contractloonmutatie en 45% algemene prijsontwikkeling. Uit Tabel 2 blijkt dat de jaarlijkse indexering gemiddeld iets lager is dan de verwachte indexering. Vooral in de periode 1993 tot en met 1995 was de feitelijke ontwikkeling van het aanvullend pensioen lager dan de indexering berekend aan de hand van prijs en contractloonmutatie. Hierbij is echter geen rekening gehouden met het feit dat de groei van het inkomen uit aanvullend pensioenen in een aantal gevallen negatief is. Oorzaak hiervoor kan zij dat naast de normale indexering van het aanvullend pensioen bijvoorbeeld sprake is van incidentele uitkeringen of het tijdstip waarop de uitkering plaats vindt wijzigt.

¹⁶ Daarnaast geldt dat i. kapitaaluitkeringen die belast zijn tegen speciaal tarief niet zijn opgenomen. ii. Belaste incidentele uitkeringen boven de reguliere uitkering, bijvoorbeeld omdat het fonds een goed jaar had, zijn niet gesplitst van reguliere uitkeringen. iii. Niet vastgesteld kan worden op welk moment van het jaar de eventuele jaarlijkse of halfjaarlijkse verhogingen ingegaan zijn. De pensioengegevens betreffen jaarpogaven.

Bijlage 3 Ontwikkeling inkomensspreiding

In deze bijlage wordt ingegaan op de vraag hoe de geschetste ontwikkelingen de inkomensverdeling onder ouderen in de periode 2020 zullen beïnvloeden. De inkomensspreiding is gemeten aan de hand van de Gini-coëfficiënt, die de gemiddelde absolute verschillen in inkomen meet tussen alle paren van individuen ten opzichte van het gemiddelde inkomen. De Gini-coëfficiënt kan worden geïnterpreteerd als de verwachte relatieve inkomensverandering wanneer een individu het welvaartsniveau van een willekeurig ander individu uit de verdeling zou krijgen toegewezen (Hendrix, 1998). Tevens is een decompositie van de Gini-coëfficiënt gegeven die aangeeft in welke mate de AOW, het aanvullend pensioen en het overig inkomen, bijdragen aan de toename van de inkomensongelijkheid. Het doel van een decompositie is de bijdrage per inkomensbron aan de inkomensongelijkheid te bepalen.

Bij de decompositie van de Gini-coëfficiënt wordt het totale inkomen geschreven als de som van s inkomenscomponenten (Podder, 1993)

$$X = \sum_{i=1}^s X_i$$

Als G de Gini-coëfficiënt voor verdeling van de totale inkomensverdeling is, is decompositie van G als volgt mogelijk

$$G = \sum_{i=1}^s \frac{m_i}{m} g_i$$

waarbij m_i/m de ratio is tussen X_i en X and g_i de concentration coefficient. Als elk huishouden een gelijk bedrag van inkomensbron i heeft, zal de corresponderende concentration coefficient een waarde nul hebben, wat betekent dat de bijdrage van inkomensbron i aan de totale inkomensongelijkheid neutraal is. De decompositie geeft de bijdrage van een inkomensbron i aan de totale inkomensongelijkheid weer. Het teken van g_i geeft weer of inkomensbron i positief of negatief bijdraagt aan de totale inkomensongelijkheid.

Het is echter niet mogelijk uitspraken te doen wat het effect van een marginale toename van inkomensbron i op de inkomensongelijkheid. Hiertoe wordt de elasticiteit van G met betrekking tot inkomensbron i afgeleid. Deze kan als volgt worden geschreven

$$\frac{d \log G}{d \log m_i} = \frac{m_i}{m} \left(\frac{g_i}{G} - 1 \right)$$

De elasticiteit laat zien dat een kleine toename van inkomensbron i de inkomensongelijkheid zal doen toenemen als de corresponderende g_i groter is dan de totale inkomensongelijkheid. Beide maatstaven geven informatie over de wijze waarop een bepaalde inkomensbron de inkomensongelijkheid beïnvloedt.

De laatste kolom in Tabel B 1 laat de ontwikkeling van de Gini-coëfficiënt zien. Hier blijkt dat de inkomensongelijkheid bij ouderen inderdaad toeneemt. Ook is per inkomensbron de bijdrage aan de inkomensspreiding getoond. De som van de bijdrage per inkomensbron is gelijk aan de Gini-coëfficiënt (bijvoorbeeld in 2000 geldt $0,03+0,16+0,01+0,06=0,26$). Kolom drie tot en met zes laten zien dat vooral het aanvullend pensioen van het hoofd en het inkomen uit vermogen in sterke mate bijdragen aan de omvang van de inkomensspreiding. Tussen haakjes is weergegeven de elasticiteit van de Gini-coëfficiënt met betrekking tot de inkomensbronnen.

Tabel B 7 Gini-decompositie netto inkomen naar inkomensbron

	AOW		Aanvullend pensioen				Overig inkomen		Totaal
			hoofd		partner				
2000	0,03	(-0,47)	0,16	(0,32)	0,01	(0,03)	0,06	(0,11)	0,26
2005	0,03	(-0,46)	0,17	(0,27)	0,01	(0,03)	0,07	(0,17)	0,28
2010	0,02	(-0,43)	0,18	(0,26)	0,01	(0,03)	0,08	(0,15)	0,30
2015	0,02	(-0,40)	0,19	(0,23)	0,02	(0,03)	0,08	(0,14)	0,31
2020	0,02	(-0,38)	0,18	(0,19)	0,02	(0,04)	0,08	(0,15)	0,31

Bron: SZW

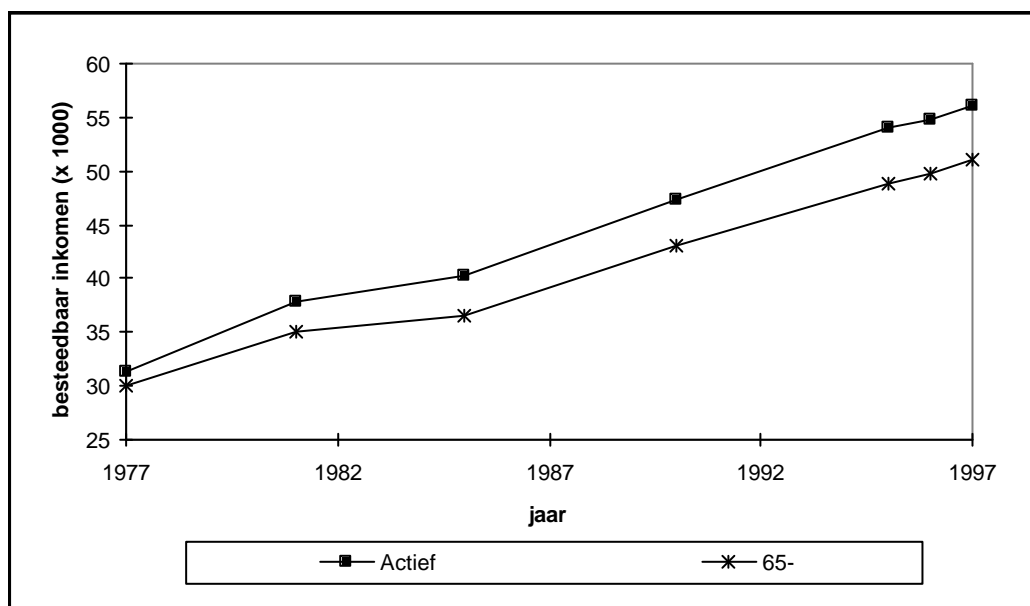
De elasticiteit meet het effect van een marginale toename van een bepaalde inkomensbron, bijvoorbeeld het aanvullend pensioen op de inkomensongelijkheid. Een positieve waarde betekent dat een toename leidt tot een toename van de inkomensongelijkheid en vice versa. Hieruit blijkt dat een verdere toename van het aanvullend pensioen van het hoofd huishouden leidt tot een toename van de inkomensongelijkheid, maar dat de mate waarin dit gebeurt in de loop van de tijd afneemt. Bij het inkomen uit aanvullend pensioen van de partner en het inkomen uit vermogen is een stijging te zien, terwijl een toename van de AOW bijdraagt aan een daling van de inkomensongelijkheid. Oorzaken zijn ten eerste dat het volgroeien van pensioenregelingen rond 2010 zal zijn voltooid, waardoor de meeste kostwinners een volledig aanvullend pensioen hebben kunnen opbouwen en ten tweede, dat de invloed van huishoudens zonder aanvullend pensioen afneemt. Bovendien blijkt dat in veel gevallen naast het aanvullend pensioen inkomen uit vermogen wordt opgebouwd, hoewel er ook sprake is van substitutie van inkomen uit vermogen naar aanvullend pensioen.

Bijlage 4 De inkomensontwikkeling onder 65 jaar

Een van de centrale vragen in de analyse is hoe het gemiddelde inkomen van ouderen, d.w.z. 65-plussers, zich zal ontwikkelen ten opzichte van dat van jongeren, d.w.z. onder 65 jaar. De toekomstige inkomensontwikkeling van werknemers is meer onzeker dan die van ouderen. Na 65 jaar zal de inkomensontwikkeling stabiel zijn, afgezien van veranderingen bijvoorbeeld als gevolg van overlijden van de partner. Voor werknemers geldt echter dat deze van baan kunnen veranderen, tijdelijk inactief kunnen worden, langer of korter kunnen gaan werken. Daarnaast kunnen ook de lonen sterker gaan groeien bijvoorbeeld omdat arbeid een relatief schaars goed is in een vergrijzende samenleving. Anderzijds leidt ontsparring bij pensioenfondsen als gevolg van de vergrijzing tot een lagere economische groei, hetgeen leidt tot een lagere loonontwikkeling.

Een inschatting van de inkomensontwikkeling van huishoudens onder 65 jaar in de toekomst is gemaakt door op basis van de ontwikkeling van het gemiddeld inkomen van huishoudens onder 65 jaar sinds 1977 een projectie te maken voor de toekomst. Hierbij is de ontwikkeling van het inkomen opgedeeld in drie componenten; de contractloonontwikkeling, de incidentele loonontwikkeling en een trendmatige component die bijvoorbeeld de invloed van de toename van het aantal tweeverdieners en alleenstaanden meet. Hetzelfde is gedaan voor huishoudens onder 65 jaar met inkomen uit werk.

Figuur 4 Ontwikkeling besteedbaar inkomen, 1977 - 1997 (CBS)

In Figuur 4 is de ontwikkeling te zien van het besteedbaar inkomen van de totale populatie onder 65 jaar en de populatie met inkomen uit loon of werk voor de periode 1977 tot en met 1997 (CBS). Het besteedbaar inkomen van actieven is in deze periode gemiddeld jaarlijks met 2,95% toegenomen, terwijl het gemiddeld inkomen van de populatie onder 65 jaar per jaar gemiddeld met 2,7% is gegroeid.

De ontwikkeling van het besteedbaar inkomen kan worden opgedeeld in drie componenten. In Tabel B 8 is te zien dat de netto contractloonontwikkeling in de periode 1977 tot en met 1997 gemiddeld 2,5% is geweest. De incidentele loonontwikkeling was netto gemiddeld 0,1%. Dit betekent dat voor actieven de trendmatige ontwikkeling jaarlijks voor een extra groei van 0,35% van het besteedbaar inkomen heeft gezorgd. Voor de populatie onder 65 jaar was de trendmatige ontwikkeling 0,1%.

Tabel B 8 Partiële effecten groei besteedbaar inkomen

	1977-1997		2000-2020	
	65-	wv. actief	65-	wv. actief
CAO-loon	2,50%	2,50%	3,75%	3,75%
Incidenteel loon	0,10%	0,10%	0,00%	0,00%
trendmatige ontwikkeling	0,10%	0,35%	0,10%	0,35%
Totaal	2,7%	2,95%	3,85%	4,10%

Bron: CBS (eigen bewerking)

Voor de projectie van het gemiddeld besteedbaar inkomen naar 2020 is verondersteld dat de trendmatige ontwikkeling gelijk blijft. Conform veronderstellingen van het CPB is de jaarlijkse contractloonsstijging gelijk aan 3,75% (CPB, 2000). In Tabel B 9 is te zien dat onder deze veronderstellingen het gemiddeld inkomen van werkenden in de periode 2000 tot en met 2020 toeneemt van 60000 gulden tot 134000 gulden in 2020 en voor de populatie onder 65 jaar van 55000 gulden tot 117000 gulden.

Tabel B 9 Ontwikkeling besteedbaar inkomen (in lopende prijzen)

	Sociaal Minimum		65-	wv. Actief
	paar	alleenstaand		
2000	26200	18400	55000	60000
2005	31800	22300	66000	73000
2010	37300	26100	80000	90000
2015	43800	30700	97000	110000
2020	51500	36100	117000	134000

Bron: SZW

Ten aanzien van de ontwikkeling van het sociaal minimum zijn dezelfde veronderstellingen gemaakt als ten aanzien van de AOW in de dynamische doorrekening. Dit betekent dat het sociaal minimum de contractloonontwikkeling volgt. Dit betekent dat over de gehele periode de koppeling is toegepast. De loongroei tot 2020 bedraagt 3,45% (CPB, 2000). Het sociaal minimum van een paar neemt in de periode 2000 tot en met 2020 toe van 26200 gulden tot 51500 gulden in 2020.

Referenties

Centraal Bureau voor de Statistiek (2001a), *Bevolkingsprognose 2000 - 2050*

Centraal Bureau voor de Statistiek (2001b), *Onderzoek naar de ontwikkeling van het aanvullend pensioen.*

Centraal Planbureau (1995) *De ontwikkeling van de inkomensverdeling in Nederland op lange termijn*, Onderzoeksmemorandum no.121, Sdu Uitgevers, Den Haag

Centraal Planbureau, (1998), *Fiscale behandeling van pensioenbesparingen in discussie*, werkdocument 100, Sdu uitgevers, Den Haag

Centraal Planbureau, (2000), *Ageing in The Netherlands*, Sdu uitgevers, Den Haag

Centraal Planbureau, (2001), *MIMICing tax policies and the labour market (forthcoming)*

Eichholtz, P.M.A., C.G. Koedijk en R. Otten (2000), *De eeuw van het aandeel*, Economische Statistische Berichten, 14 januari, 24-27

Hendrix, P (1998), *Welvaartsverschillen*, Elsevier, Den Haag

Klaus, J., P. Hooimeijer (1997), *Dynamiek in de mix van pensioenzuilen: een analyse van de inkomensontwikkeling voor en na pensionering*, Sociaal-Economische Maandstatistiek 1997/3

Kraamwinkel, M.M.H., H.J.J.M. Vermeulen, *Emancipatie effect rapportage aanvullende pensioenen*, Concept 1998

Kune, J (1997) Drie kwart eeuw solidariteit door collectiviteit, ABP.

Ministerie van Financiën (2001) *Belastingen en premies een verkenning naar nieuwe mogelijkheden vanuit het belastingstelsel 2001, bijlage Inkomenspolitiek*

Nelissen J.H.M et al. (2000) *Aanvullende pensioenen: toekomstige uitkeringen en Emancipatie-Effect-Rapportage*, Elsevier, Den Haag.

Nelissen. J.H.M. (2001) *Het effect van wijzigingen in vervroegde uitredingsregelingen op de arbeidsparticipatie van oudere werknemers*, Center Research Memorandum.

OPF visie, *Indexatie pensioenen*, nummer 21, december 2000.

Pensioenkamer, *Pensioenkaart van Nederland*, oktober 1989

Pensioenregelingen, Tweede kamer, vergaderjaar 1999-2000, 25 694, nr. 7

Podder, N. (1993), *The disaggregation of the Gini coefficient by factor components and its application to Australia*, Review of Income and Wealth, 39, 51-61.

SER, *Gezondheidszorg in het licht van de vergrijzing, Rapport commissie sociaal economische deskundigen*, 1999

Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1997), *Witte vlekken op pensioengebied: stand van zaken 1996 en vergelijking met 1985*,

Vries B. de en R.A.J. Dur (1996), *Verzilverend vergrijzen*, OCFEB research memorandum 9608

Verbon H.A.A. (1998), *Vergrijzing, de verdeling is het probleem*, Economisch Statistische Berichten, 20 maart, 232-233.

Verzekeringskamer, jaarverslagen van de jaren 1955, 1960 en 1970

Verzekeringskamer (1995 tot en met 1999) *Pensioenmonitor, niet-financiële gegevens pensioenfondsen*, Stichting Verzekeringskamer, Apeldoorn

WRR (1999) *Generatiebewust beleid*, Sdu uitgevers, Den Haag